

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski Fakultet – Zagreb

Anita Matanović

**POVIJESNE TEME U UDŽBENICIMA PRIRODE I
DRUŠTVA ZA TREĆE I ČETVRTE RAZREDE U
RAZDOBLJU OD 1985. DO 2005. GODINE**

- DIPLOMSKI RAD -

Zagreb, rujan 2013.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski Fakultet – Zagreb

Anita Matanović

**POVIJESNE TEME U UDŽBENICIMA PRIRODE I
DRUŠTVA ZA TREĆE I ČETVRTE RAZREDE U
RAZDOBLJU OD 1985. DO 2005. GODINE**

**HISTORICAL THEMES IN TEXTBOOKS FOR
NATURE AND SOCIETY IN THIRD AND FOURTH
GRADE IN PERIOD FROM 1985 TO 2005**

- DIPLOMSKI RAD -

Anita Matanović, 225450

Mentor: dr.sc. Dunja Modrić Blivajs

Zagreb, rujan 2013.

SAŽETAK

Diplomskim radom *Povijesne teme u udžbenicima prirode i društva za treće i četvrte razrede u periodu od 1985.-2005. godine* sam napravila osvrt na situaciju u školstvu kroz pregled tema i načina na koje su iste trebale biti predavane i na koji su bile predavane. Prikazala sam razvoj škole od 1985. godine, kada je bila okrenuta s jedne strane društvenom napretku, a s druge strane ideologiji koja se stvarala oko osobe Josipa Broza i tekovina Jugoslavije pod koje podrazumijevam veličanje bratstva i jedinstva, narodnooslobodilačkog pokreta, do škole iz 2005. godine koja se približava europskom, socijalno osviještenom, modernom pristupu prema učenicima. Pomak od frontalne, to jest predavačke¹ do interaktivne nastave sam prikazala kroz analizu nastavnih planova i programa te odabranih udžbenika i radnih bilježnica u navedenom razdoblju. Razlog proučavanja udžbenika nalazim u njegovoj svakidašnjoj primjeni u nastavnom procesu.

Uvidjela sam ujedno kako se s razvojem i modernizacijom školstva dogodio pomak i u izdavačkoj djelatnosti. Dok je do devedesetih godina 20. stoljeća prevlast u izdavanju školskih udžbenika imala Školska knjiga, nakon devedesetih se javljaju i izdavači poput Alfe, Profila International, Knjižare Ljevak i mnogi drugi, čime je omogućen veći izbor udžbenika i autora.

Pregledom udžbenika te nastavnih programa² uvidjela sam koliko su u biti bili mali pomaci u periodu od 1990. godine do 2004. godine te kako je bilo teško napraviti odmak od tradicionalne, predavačke nastave. Ono što čitatelj ovog rada čak i letimičnim pregledom može uočiti je činjenica kako se udžbenici minimalno razlikuju, iako su proizvodi različitih

¹ Predavačka nastava – nastala je u XVII. st. s pojavom predmetno-razredno-satnog sustava kao racionaliziranog oblika frontalnog rada. Suština ovog rada je da je učenik pasivan, a dominantan je učitelj. Prednost ove nastave je velika ekonomičnost – omogućuje da se u zadanom vremenu postizu veliki rezultati teško se pružaju sustavna znanja. Nedostatak je što naglašava autoritarnost učitelja. Ujedno, ne može se do kraja individualizirati te se uvijek svodi na prosječnog učenika. U ovoj nastavi učenik nije autonoman, ovisi o učitelju koji sve organizira. Ovaj sustav se i danas koristi, dominira u nastavi, ali se promijenio – traži se zarađivanje znanja s većim angažmanom učenika.

² Nastavni program je školski dokument kojim se propisuje opseg, dubina i redosljed nastavnih sadržaja pojedinog nastavnog predmeta. On je konkretizacija nastavnog plana. Opseg, dubina i redosljed su didaktičke dimenzije nastavnog programa

autora. To je jedan od najvećih problema u hrvatskom školstvu, koji ne dopušta napredak već dodatni potiče na prepisivanje među istima.

U intervjuu s učiteljicom razredne nastave Danijelom Kovaček sam doznala mnogo o stvarnom stanju u učionici kao i reakcijama učenika na pojedine udžbenike i teme koje su u njima obrađene.

Bitna stavka diplomskog rada je također pregled priručnika o kognitivnom³ razvoju djece koje sam koristila kako bih usporedila količinu gradiva te način pisanja udžbenika sa stvarnim intelektualnim mogućnostima učenika.

Ključne riječi:

Povijesne teme, nastava, udžbenik, učenik, nastavni program, školstvo

ABSTRACT:

In my graduate thesis *Historical themes in textbooks for Nature and Society in third and fourth grade in period from 1985 to 2005*. I have gave a review about situation in Croation education throught themes and ways of teaching. I have shown improvement in ways of teaching from 1985., when they were facing social progress on one, and ideology that was created around the person of Josip Broz Tito, on the other side to 2005. when they were approaching European, socially conscious, modern approach to students. The detachment from lecture-based teaching⁴ to interactive teaching was shown trough analysis of curriculums⁵, selected textbooks and workbooks in the specified period. The reason for studying the textbook is in its everyday application in the teaching process.

³ Kognitivnom-spoznajnom

⁴ Lecture-based teaching: originated in the 18th century, after the appearance of subject-class-hour system as a rationalized form of frontal teaching. The essence of this work is that the student is passive while the teacher dominates. The advantage of this course is a big economy - makes it possible to achieve great results in a given time and the fact that it provides a systematic knowledge. The disadvantage is that it emphasizes authoritarianism teachers. Lecture based teaching cannot be completely individualized and are always reduced to average students. In this way of teaching students are not independent. They depend on the teacher who organizes all. This system is still used today.

⁵ The curriculum of the school document that prescribes the scope, depth and order of teaching content of a particular subject. The scope, depth and order are didactic dimensions of curriculum.

The result of the modernization of the education system was progress and the publishing industry. After the nineties there are appearing other publishers like *Alfa*, *Profil International*, *Knjižara Ljevak*, besides *Školska knjiga*. This enables a greater selection of textbooks and authors.

Trough analysis of curriculums I saw slight improvements in the ways of teaching in period from 1990. to 2004. It was hard to make a distance from traditional teaching to modern way. The very first reading can indicate the reader the minor differences among textbooks even though they are written by different authors which is the one of the biggest problems. The minor differences do not allow progress in writing textbook but encourage transcription among authors.

Interviews with teacher Danijela Kovaček taught me a lot about the situation in the classroom and the reactions of students to textbooks and topics covered. The important item of this thesis is also reviewing reference manuals about the cognitive development of children. I used them for comparing amount of material and the intellectual abilities of students.

Key words: Historical themes, teaching, textbook, student, curriculum, education.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	7
1.1.Definiranje problema, predmet istraživanja.....	7
1.2.Metode prikupljanja podatka.....	9
1.3.Sadržaj i struktura rada	10
2. PISATI UDŽBENIKE U HRVATSKOJ.....	11
2.1.Nastavni plan i program. udžbenik. Nastavnika.....	11
3. NASTAVA U RAZDOBLJU OD 1985. DO 1990. GODINE.....	15
3.1.Povijesne teme u udžbenicima Prirode i društva nakon izdavanja Nastavnog plana 1985. godine.....	15
3.2.Povijesne teme u udžbenicima Prirode i društva nakon izdavanja nastavnog plana 1988. godine.....	25
4. NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA OD 1990. DO 1995. GODINE.....	31
5. NASTAVA NAKON 1995. DO UVOĐENJA HRVATSKOG NACIONALNOG OBRAZOVNOG STANDARDA.....	41
6. NASTAVA NAKON UVOĐENJA HRVATSKOG NACIONALNOG OBRAZOVNOG STANDARDA.....	53
7. ZAKLJUČAK.....	63
8. BIBLIOGRAFIJA.....	66
9. PRILOZI.....	69

1. UVOD

1.1. Definiranje problema, predmet istraživanja

U svom diplomskom radu sam istraživala povijesne teme koje se javljaju u periodu od 1985. godine do 2005. godine u udžbenicima za školski predmet *Priroda i društvo* u trećim i četvrtim razredima osnovne škole.

Istraživanje se prvenstveno odnosilo, kako i sam naslov rada govori, na pregled sadržaja i tema koje se javljaju u udžbenicima. Pregled sadržaja i tema je podrazumijevao utvrđivanje broja povijesnih tema koje se u udžbenicima pojavljuju tijekom definiranog perioda, količinu podatka koja se u istima obrađuje, popratne materijale koji omogućavaju lakše razumijevanje pojedinih pojmova (ilustracije, grafikoni, lente vremena...). Ujedno naglasak je stavljen i na dodatke koji su proširivali svaku nastavnu temu, a podrazumijevanju pitanja za ponavljanje te pitanja i pojmove za učenike koji žele znati više. Isto tako, popratila sam usklađenost udžbenika s nastavnim planovima.

Osim analize nastavnih tema i njihovih sadržaja, napravila sam osvrt na ideološki aspekt koji se javlja u udžbenicima tokom definiranog perioda. Isti podrazumijeva utvrđivanje razine utjecaja političke situacije u zemlji na pisanje udžbenika.

Uz analizu sadržaja udžbenika te osvrta na utjecaje ideologija pojedinih razdoblja, analizirala sam i prilagođenost udžbenika uzrastu učenika. Analizu prilagođenosti tema u udžbenicima uzrastu učenika sam temeljila na teoriji o spoznajnom razvoju djece Jeana Piageta. Istom je definirano nekoliko stupnja kroz koje djeca prolaze u svome razvojnom putu. Piaget je pratio putove razmišljanja te nastojao shvatiti strukture na kojima se temelje intelektualna postignuća na različitim razvojnim stupnjevima. Koristio je različite metode prilikom istraživanja opažanja te intelektualnih područja.⁶ Njegova metoda, koja se nazva *kliničkom metodom* sastojala se od postavljanja problema i hipoteza, varijacija uvjeta te mjerenja rezultata. Negativna strana ove metode je što nisu sva djeca na istom stupnju kognitivnog

⁶ Bugge, Franz. *Razvojna psihologija Jeana Piageta. O spoznajnom razvoju djeteta*. Jastrebarsko, Naklada Slap, 2002., str. 47.

razvoja.⁷ Iako Piagetove metode imaju nedostatke, pomažu nam da spoznamo kognitivni razvoj djece. Kognitivni razvoj Piaget je svrstao u četiri kategorije, to jest razdoblja:

1. Razdoblje senzomotoričke inteligencije, koje traje od 0-2 godine
2. Razdoblje predoperacionalnog mišljenja, 2-7
3. Razdoblje konkretnih operacija, 7-11
4. Razdoblje formalnih aktivnosti, nakon 11 godine⁸

Faza koja me zanima i na koju ću se koncentrirati u svom radu je treća faza, to jest razdoblje konkretnih operacija. Ta faza nas dovodi do zaključka kako se mišljenje odnosi na konkretne radnje i opažanja. Dijete u ovoj fazi počinje logički zaključivati i razmišljati, počinje shvaćati i apstraktne pojmove no ipak isti moraju biti konkretni. Fazu ujedno karakterizira građenje slike o sebi, odnosi sa vršnjacima, razvijanje vještina čitanja, pisanja, računanja, spolne uloge, razvijanje svijesti, moralnosti, vrijednosnog sustava i neovisnost. No, neprilagođeno školsko učenje, koje se događa u školskom okruženju s apstraktnim zadacima udaljenim od konkretnih aktivnosti učenici mogu doživjeti kao mukotrpno i teško, odvojeno od konteksta, najčešće usmjereno na mehaničko-rutinsko stjecanje znanja. Ono na poslijetku postaje lišeno mogućnosti dubljeg razumijevanja sa slabom mogućnosti primjene stečenog znanja. Rezultat navedene poteškoće pri učenju je izostanak postignuća obrazovnih ciljeva čime nastavni program te pripadajući udžbenik postaju neprilagođeni uzrastu učenika.

Uz navedene analize, definirala sam promjene koje su se u školskom sustavu dogodile s krahom Jugoslavije te nakon osnivanja Republike Hrvatske, kao i nakon promjene vlast u Republici Hrvatskoj.

Naglasak sam također stavila na uvođenje Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda (dalje u tekstu HNOS) te promjene koje su se u hrvatskom školstvu dogodile nakon toga. Iako se uvođenje HNOS-a javlja nakon 2005. godine, kada završava i moje istraživanje, bilo je nužno prikazati razvoj školstva i u školskoj godini 2005./2006., kako bismo dobili cjelokupnu sliku razvoja školstva u periodu od dvadeset godina na našem području.

⁷ Ibidem, str. 48.

⁸ Ibidem, str. 54.

Kako bih dobila i povratni informaciju iz praktične primjene obrađenih udžbenika, obratila sam se za pomoć učiteljici razredne nastave Danieli Kovaček sa zamolbom za osvrt na dosadašnji rad s učenicima i udžbenike za predmet *Priroda i društvo*.

U razgovoru s učiteljicom Kovaček sam doznala kako u svom razmišljanju o neprilagođenosti udžbenika nisam sama te kako učitelji razredne nastave često samostalno pribjegavaju reduciranju gradiva te prilagođavanju istog svojim učenicima.

1.2. Metode Prikupljanja podataka

U svrhu pisanja ovog diplomskog rada koristila sam nastavne planove i programe, udžbenike za nastavu školskog predmeta *Priroda i društvo*, nastavne priručnike, podatke objavljene na stranici *Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa* (dalje u tekstu MZOŠ) te sam intervjuirala učiteljicu razredne nastave Danijelu Kovaček. Na temelju prikupljenih podataka izvršila sam komparaciju udžbenika i tema koje su u njima obrađene.

Uzorak istraživanja čine udžbenici i radne bilježnice za predmet *Priroda i društvo* za 3. i 4. razred osnovne škole autora Velimira Dorofejeva, Ive Mažurana, Ivana De Zana, Mate Matasa, Franje Medovke, Milana Omčikusa, Vlaste Grdić, Rudolfa Zgombića, Tomislava Jelića, Ive Nejašmića, Zorana Klarića, Božene Vranješ-Šoljan, Jadranke Žderić te Suzane Filipašić.

Autori tekstove u udžbenicima su stručnjaci u raznim područjima, pedagogiji (De Zan, Zgombić...), geografiji (Dorofejev, Matas, Nejašmić...) te povijesti (Mažuran, Vranješ-Šoljan...).

Usporedbom udžbenika za treće razrede osnovne škole s udžbenicima za četvrte razrede uvidjela sam kako je za samo godinu dana stariji uzrast način pisanja udžbenika u potpunosti promijenjen, više okrenut prema stručnim pojmovima, monotonim tekstovima te minimalnim vizualnim prikazima, što je u suprotnosti teoriji Jana Piageta te njegovoj fazi konkretnih operacija koja definira kognitivne razine djece u razdoblju od sedme do jedanaeste godine.

Bitno je naglasiti kako je bilo iznimno teško pronaći udžbenike iz perioda od 1985. do 1990. godine. U većini škola i pripadajućih knjižnica te udžbenike su predodredili za reciklažu te ih

uništili, u Školskom muzeju prevladavaju udžbenici *Prirode i društva* za 1. i 2. razrede, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici radne bilježnice i vježbenice, dok na Pedagoškom fakultetu uopće nemaju udžbenike starijih izdanja. Iz tog razloga sam morala pristupiti analizi dostupne građe to jest radnih bilježnica, čitanki i priručnika. Iako spomenuta građa nije udžbenička ipak sam uspjela dobiti uvid u način pisanja povijernih tema te količine gradiva koje je bilo potrebno obraditi.

1.3. Sadržaj i struktura rada

Rad je podijeljen na niz poglavlja radi lakšeg pregleda povijernih događaja na području današnje Republike Hrvatske te promjena u školstvu. Sastoji se od uvodnog dijela u kojem sam napisala pregled predmeta i načina istraživanja kao i pomagala koje sam koristila. Iskoristila sam jedno poglavlje kako bih čitatelju omogućila jasniju sliku o tome što je udžbenik, nastavni plan i program te koje su smjernice za pisanje udžbenika, kako bi daljnje istraživanje bilo jasnije i preglednije. Nadalje, rad je podijeljen na razdoblje od 1985. godine do 1990. godine, zatim od 1990. do 1995. godine te od 1995. do 2005. godine i uvođenja HNOS-a.

Nakon kronološkog pregleda promjena u školskom sustavu, isto sam sumirala kroz intervju s učiteljicom razredne nastave, Danijelom Kovaček, s kojom sam provjerila kakva su razmišljanja i viđenja ovlaštenog prosvjetnog radnika o promjena koje su se događale, količini gradiva te njegovoj prilagođenosti uzrastu kojem je namijenjeno. U razgovoru s učiteljicom Kovaček potvrdila sam svoja razmišljanja o preopterećenosti udžbenika te preopširnom i pomalo zamornom načinu pisanja povijernih tema. Moram naglasiti kako intervju s učiteljicom Kovaček ne predstavlja mišljenje svih prosvjetnih djelatnika već pokazuje iskustva u radu intervjuirane učiteljice.

Kroz analizu sam utvrdila kako se u periodu od 1990. do 2005. godine u minimalnim okvirima promijenila količina gradiva predviđena za poučavanje. Godina 2005. je bila prekretnica u pisanju udžbenika u smislu opuštenijeg i uzrastu prilagođenijeg pisanja udžbenika. Kraj rada sam namijenila zaključku, priložima te popisu korištene literature.

2. PISATI UDŽBENIKE U HRVATSKOJ

2.1. Nastavni plan i program. Udžbenik. Nastavnik.

Temeljem udžbeničkog standarda⁹, danas udžbenikom nazivamo nastavno sredstvo namijenjeno višegodišnjoj upotrebi, a koje je izdano sukladno Udžbeničkom standardu. Objavljuje se u obliku knjige te služi kao izbor znanja za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva propisanih kurikulumom za određeni predmet.¹⁰

Koristiti se mogu udžbenici i pripadajuća dopunska nastavna sredstva ukoliko su objavljeni u katalogu obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava. U uporabi može biti samo jedan udžbenik, jednog autora to jest nakladnika za razredne odjele istog razreda. Osim stručnih aktiva u odabiru udžbenika sudjeluje i Vijeće roditelja koje vijeća o prihvatljivosti ili neprihvatljivosti cijene udžbenika i dodatnih sredstava. Temeljem njihovih odluka se formira lista udžbenika. Udžbenik i pripadajuće dopunsko nastavno sredstvo s Konačne liste mora biti u uporabi u školi, kao i u njoj pripadajućoj područnoj školi, najmanje četiri godine računajući i školsku godinu u kojoj su odabrani.

Odobranje novih udžbenika provodi se prema Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu (NN 27/2010.), Udžbeničkom standardu (NN 7/2007.) i Pravilniku o obveznim udžbenicima i pripadajućim dopunskim nastavnim sredstvima (NN 40/2010.).¹¹

Pri pisanju udžbenika se postavlja pitanje, koje pojmove/događaje/ličnosti i na koji način prenijeti čitatelju/učeniku. Zbog ograničenog vremena te strogo propisanog rasporeda planom i programom, bitno je izvršiti solidnu selekciju bitnih i manje bitnih pojmova koji će biti uvršteni u udžbenike.

Sam sadržaj udžbenika mora biti utemeljen na provjerenim i općeprihvaćenim činjenicama. Znanstvene teorije prikazane u udžbenicima učenici moraju moći u potpunosti razumjeti. Iste

⁹ Udžbenički standard je provedbeni propis koji donosi nadležni ministar za obrazovanje. Njime se utvrđuju znanstveni, pedagoški, psihološki, didaktičko-metodički, etički, jezični, likovno-grafički i tehnički zahtjevi i standardi za izradbu udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava.

¹⁰ <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2354>

¹¹ Ibidem

mora biti primjerena stupnju kognitivnog, afektivnog i psihofizičkog razvoja. Mora se uzeti ujedno u obzir kako se sva djeca ne razvijaju jednako, te tako i prilagoditi udžbenik.

Naglašavam kako je potrebno istaknuti kako razvoj i brzina razvoja djeteta također ovisi o angažmanu roditelja te količini informacija koje ono dobiva u svome domu. Udžbenik bi trebao poticati razvojne mogućnosti te omogućiti stjecanje znanja prateći nastavni plan i program.¹²

Iako je bitna stavka udžbeničkog standarda promicanje i razvijanje nacionalne, duhovne i materijalne baštine Republike Hrvatske, kao i europskog okruženja isto ne podrazumijeva razvijanje nacionalizma, koji je vidljiv u pojedinim obrađenim udžbenicima. Pisanje udžbenika standardnim hrvatskim jezikom učenicima omogućava ovladavanje jezikom. ukoliko je tekst udžbenika pisan s mnoštvom nerazumljivih novih pojmova (npr. antifašizam, hajduci...), koji nisu pojašnjeni, učenici su onemogućeni u razvijanju svoga vokabulara.¹³

Uz gore navedene bitne smjernice u pisanju udžbenika, veoma bitna stavka je također opseg napisanog teksta koji orijentacijski mora iznositi oko dvije stranice za jedan nastavni sat. Isto naravno podrazumijeva i iznimke u koje spadaju stručni predmeti, povijest, geografija, glazbena i likovna umjetnosti, no budući da navedeni predmeti ne ulaze u moje istraživanje, o istima neću dodatno pisati.

Pri pisanju udžbenika iznimno su bitne i likovne ilustracije koje moraju pratiti tekst i te promicati domaću i stranu baštinu sukladno nastavnom planu i programu.¹⁴

Za učenike 3. i 4. razreda osnovne škole govor o povijesti, to jest uvod u povijest može ostaviti dubok trag. Prilikom podučavanja djece mlađeg uzrasta treba uzeti u obzir način na koji skupljaju obavijesti i na koji način se njima služe u proširivanju svoga znanja. Iako svi učenici nisu na jednakom stupnju kognitivnog razvoja dužni smo svoje predavanje prilagoditi istima te im omogućiti shvaćanje nastavnog sadržaja te tako omogućiti razumijevanje pojmova koje predstavljamo.¹⁵

¹² <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3343>, Udžbenički standard, str 1-2

¹³ Ibidem, str. 3

¹⁴ Ibidem, str. 4-6

¹⁵ Kovačević, Melita. *Psihologija, edukacija i razvoj djeteta*. Zagreb, 1991., str 19.

Dakle, bitno je uvažavati individualne razlike svakog učenika te poticati njihove sposobnosti i nadarenosti. Poboljšanjem okoline (udžbenika) te pristupa poučavanju omogućit ćemo najpovoljnije rezultate u učenju.¹⁶

Kako Petrungaro navodi u svom radu *Pisati povijesti iznova (...) školski udžbenik povijesti mnogima je jedina knjiga povijesti koju ikad pročitaju*.¹⁷ Iz tog razloga je iznimno bitno odabrati pravi način na koji će udžbenik biti napisan kako bi se izbjeglo učenje povijesti kroz, na primjer ideološki okvir te samim time oblikovanje (krivog?) pogleda spram povijesti. Ista napomena se može primijeniti na udžbenike *Prirode i društva* u kojima se obrađuju povijesne teme.

Udžbenike povijesti nipošto ne smijemo koristiti kao manipulativno sredstvo kojim ćemo u šire mase odaslati svoje političko, kulturološko ili vjersko stajalište.

Ujedno, iz udžbenika je potrebno izdvojiti stereotipe koji u krajnjem slučaju mogu dovesti do negativne stereotipizacije, a prvenstveno mislimo o negativnom stavu koji se učenicima može prenijeti po pitanju pojedinih vjera, nacija i etnita¹⁸ Prilikom pisanja udžbenika, svaki autor bi se trebao pridržavati niza smjernica. S obzirom da je udžbenik temeljno pedagoško pomagalo ono mora zadovoljiti psihološku, pedagošku te lingvističku komponentu. Isto tako, mora biti moderan, to jest prilagođen razdoblju u kojem je pisan, ne samo po pitanju dizajna nego po samoj svojoj koncepciji kako bi se zadovoljili svi navedeni uvjeti, pretpostavka je kako bi na samom udžbeniku trebalo raditi nekoliko stručnjaka iz različitih područja kako bi se obuhvatio svaki aspekt.¹⁹

Bitno je pojasniti pojmove poput nastavnog programa. Nastavni program je školski dokument kojim se propisuje opseg, dubina i redoslijed nastavnih sadržaja pojedinog nastavnog predmeta. On je konkretizacija nastavnog plana. Opseg, dubina i redoslijed su didaktičke²⁰ dimenzije nastavnog programa.

¹⁶ Ibidem, str. 25.

¹⁷ Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova*. Zagreb, 2009., str. 15.

¹⁸ Ibidem, str. 41.

¹⁹ Prokić, Bogoljub, *Udžbenici i nastavna sredstva u teoriji i praksi*. Beograd, 1989., str. 13.

²⁰ Didaktika: Didaktika je grana pedagogije koja proučava opće zakonitosti obrazovanja. Otkriti zakonitosti obrazovanja znači utvrditi one stalne uzročno-posljedične veze i odnose u procesu stjecanja obrazovanja. Time

Udžbenik bi trebao svojim sadržajem pratiti važeći nastavni plan i program kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi za određeni predmet. Stoga ću u svom radu paralelno predstavljati nastavne planove te pripadajuće udžbenike. Iako imamo mogućnost kritičkog sagledavanja udžbenika i nastavnih programa, pravi pokazatelj njihove kvalitete i uspješnosti je isključivo rezultat postignuća učenika te ostvarenja zadanih ciljeva, na kraju obrazovnog procesa.

Kako bi nastavni proces bio u potpunosti uspješan potrebno je uspostaviti kontakt između nastavnika i njegovih učenika. Učitelj sa svojim učenicima mora razgovarati, slušati, raspravljati te omogućiti učenicima da aktivno sudjeluju u svim radnim oblicima. Cjelokupni odnos između učenika i nastavnika nije samo obrazovni već odgojno-obrazovni.²¹ Stoga svaki nastavnik mora uložiti maksimalni trud kako bi postigao pravilan odnos sa svojim učenicima, a to podrazumijeva i prilagođavanje nastavnih sadržaja.

se nastavi ne oduzima njezina odgojna strana, naprotiv nastava ostaje jedinstveni odgojno-obrazovni proces, uz napomenu da njezine odgojne probleme proučava teorija odgoja. Tumačenja nekih didaktičara da je didaktika teorija nastave ne može se prihvatiti jer je nastava odgojno-obrazovni proces, a ne samo jedno od toga, pa bismo takvim određenjem predmeta didaktike bili na pozicijama Komenskog koji je didaktici podredio cjelokupnu pedagošku djelatnost u školi.

²¹ Vukasović, Ante. *Pedagogija*. Zagreb, 1991., str. 60.-61.

3. NASTAVA U RAZDOBLJU OD 1985. DO 1990. GODINE

3.1. Povijesne teme u udžbenicima Prirode i društva nakon izdavanja Nastavnog plana 1985. godine

Prije nego krenemo u daljnju razradu teme ovog diplomskog rada nužno je u kratkim crtama dati pregled razvoja osnovnog školstva nakon Drugog svjetskog rata. S modernizacijom javljale su se i potrebe za brojnim promjenama u hrvatskom školstvu. Jesu li one bile uspješne ili ne, mnogo je kompleksnije pitanje te zaslužuje puno više prostora od nekoliko redova u mom radu. Usudila bih se reći da je zbog manjka novca, politizacije te manjka radne snage bilo teško napraviti drastične promjene na našim prostorima u proteklih tridesetak godina.

Kako bih pobliže definirala povijest hrvatskog školstva vratit ću se pedesetak godina unatrag, točnije u 1958. godinu kada je temeljem saveznog *Općeg zakona o školstvu* definiran novi školski sustav koji je predviđao obvezno osmogodišnje školovanje u jedinstvenoj osmogodišnjoj osnovnoj školi. Nakon završene osnovne škole učenici su svoje obrazovanje mogli nastaviti u stručnim srednjim školama ili gimnazijama.²²

Od osamdesetih godina je osnovno školstvo ustrojeno kao obvezno školovanje, koje se sastoji od obveznog osmogodišnjeg obrazovanja u jedinstvenim osmogodišnjim školama koje učenike pripremaju za nastavak školovanja u srednjim školama (strukovnim ili gimnazijama), kako je ujedno i definirano još u zakonu iz 1958. godine. Promjene su se očitovale u ranijem kretanju u prvi razred, to jest s navršenih 6 godina, mogućnosti učenika sa specijalnim potrebama (lakša mentalna retardacija, gluhoća, govorni poremećaji i slično) da sudjeluju u redovnoj nastavi umjesto da pohađaju specijalne škole. Samo bi učenici s težim smetnjama u razvoju pohađali specijalne škole.²³ Moram naglasiti kako je u periodu od 1958. do 1990. godine izdano nekoliko zakona o školstvu (1980., 1989.), no budući da isti nisu tema mog rada o njima sada neću dodatno pisati.

U prvoj fazi osmogodišnjeg obrazovanja, koje traje četiri godine učenicima su obvezni predmeti poput hrvatskog, matematike te neizostavne prirode i društva koja je ujedno i tema mog rada. *Priroda i društvo* se, dakle uči od prvog do četvrtog razreda osnovne škole. Omogućava stjecanje znanja iz raznih područja (prirodoslovnih, društvenih i humanističkih),

²² Batinić, Štefka. *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*. Zagreb, 2003., str. 52.

²³ Vukasović, Ante. *Pedagogija*. Zagreb, 1991., str. 234.

stjecanje psihičkih sposobnosti (zaključivanje, uspoređivanje), razvoj moralnih vrijednosti te osjećaj pripadnosti (domovini, narodu, obitelji). Nastava *Prirode i društva* služi kao baza za daljnje učenje prirodnih i društvenih predmeta u višim razredima osnovne škole. Bitna stavka u udžbenicima prirode i društva za treće i četvrte razrede su i povijesne teme²⁴, koje ću obrađivati u svome radu.

Još je krajem pedesetih godina, nakon savjetovanja o jedinstvenoj obveznoj osmogodišnjoj osnovnoj školi definirano kako su svi građani o sedam do petnaest godina dužni pohađati osnovnu školu koja traje punih osam godina. Osnovna škola je bila dakle, obvezna, jedinstvena te općeobrazovna institucija.²⁵ Nakon formiranja obveznog osmogodišnjeg obrazovanja, prilikom čega je produženo četverogodišnje i šestogodišnje obrazovanje te je izvršen odmak od nižih gimnazija čime su iste uključene u program jedinstvenog osmogodišnjeg obrazovanja, pojavila se potreba za kreiranjem niza nastavnih planova kako bi se obrazovanje prilagodilo pedagoškim, kulturološkim te naravno ideološkim standardima.²⁶

Nastava je podijeljena na redovnu, fakultativnu, izbornu, dopunsku, dodatnu i tečajnu.²⁷ Uz navedene oblike nastave dodane su i dodatne aktivnosti poput slobodnih aktivnosti, kulturne i javne djelatnosti, zdravstvene i socijalne skrbi, društvenog-korisnog i proizvodnog rada, stručno usmjeravanje učenika te estetsko-higijenska skrb.²⁸

Slijedno navedenoga, tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća na području Jugoslavije dolazi do reforme školstva u cilju odmaka od tradicionalnog pogleda na socijalističko društvo te pomaka ka društvenoj reprodukciji. Briga o obrazovanju postaje obveza cijelog društva. S

²⁴ Koristim priliku naglasiti razlike između dijelova nastavnog programa. Naime, najcjelovitiji dio nastavnog programa je nastavna cjelina. Nastavna tema je nalik nastavnoj cjelini, no razlikuju se u opsegu. Cjelina je šira od teme s obzirom da obuhvaća kompleksniju tematiku. Treći dio nastavnog programa je nastavna jedinica čiji opseg tvori sadržaj za jedan nastavni sat.

²⁵ Munjiza, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek, 2009., str. 60.

²⁶ Ibidem, str. 61.

²⁷ Fakultativna nastava podrazumijeva nastavu po principu dobrovoljnosti, to jest nije obvezna. Izborna nastava uvodi se radi prikladnije diferencijacije u sadržaju obrazovanja s obzirom na interese učenika (npr. vjeronauk/etika). Dopunska nastava je za one učenike koji teže uče, takvu nastavu propisuje nastavničko vijeće, izvodi se izvan redovne nastave u školi. Dodatna nastava je kreirana za učenike koji imaju potrebu i interese za proširivanjem znanja

²⁸ Munjiza, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek, 2009., str.71.

tim ciljem u veljači 1985. godine se izdaje novi nastavni plan. Taj nastavni plan se počeo koristiti u školskoj godini 1985./1986. Njegov cilj je bio razviti sposobnost promatranja, logičkog zaključivanja i primjene stečenog znanja u praksi. Osim toga, upoznati razvoj i međusobnu povezanost pojava u prirodi i društvu te proširiti stečena znanja i iskustva o prirodi i društvu u zavičaju, SR Hrvatskoj te SFR Jugoslaviji. Sukladno planu i programu iz 1985. godine u trećem razredu nastava prirode i društva se odvijala tri puta tjedno, što je značilo ukupnu godišnju satnicu od sto pedeset i pet sati. Ista satnica je omogućena i u četvrtim razredima.²⁹

Povijesne teme koje se javljaju u nastavnom planu i programu za treće razrede osnovnih škola su:

- *Snalaženje u vremenu i prostoru*
- *Sadašnjost, prošlost i budućnost*
- *Desetljeće, stoljeće u zavičaju*
- *Preci, potomci i kulturno povijesni spomenici*
- *Širi zavičaj u prošlosti i sadašnjosti*

U svakoj pojedinoj temi se pokušava učenicima pojasniti strogo definirane pojmove poput *sadašnjosti, budućnosti, prec* i slično te autori u tome dobro uspijevaju koristeći primjere iz svakodnevnog života. Poteškoće se javljaju prilikom pojašnjavanja kulturno povijesnih spomenika te zavičaja. Iznimno je teško razumjeti navedene teme ukoliko učenici kao nastavno pomagalo koriste udžbenike s minimalnim brojem ilustracija kakvi su neki od udžbenika koje ću obrađivati u nastavku svoga rada.

Od praktičnih radova, učenici bi trebali izraditi trake vremena, to jest lente vremena za desetljeća u stoljeću te izraditi grafički prikaz rodoslovnog stabla.³⁰

U četvrtom razredu, u kojem se nastava prirode i društva provodi kroz ukupno 155 sati godišnje, se obrađuju teme usko povezane za SR Hrvatsku, SFRJ te Josipa Broza Tita. Teme koje je potrebno obraditi su:

²⁹Bežen, Ante, Boranić, Borko. Pivac, Josip. Selak, Ante. *Nastavni plan i program osnovnog obrazovanja*. Zagreb, 1985., str. 10.

³⁰Ibidem, str 60.

- *Socijalistička Republika Hrvatska u SFR Jugoslaviji*
- *Glavni grad SR Hrvatske, Zagreb grad heroj*
- *Naši narodi u prošlosti*
- *KPJ u borbi protiv socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja te fašističke agresije*
- *Jugoslavija u drugom svjetskom ratu, napad fašističkih sila na Jugoslaviju 1941. godine*
- *Okupacija zemlje, bijeg kralja i vlade*
- *Naši narodi i narodnosti u borbi protiv okupatora (ustanak, bitka za ranjenike, i slično. Primjeri iz NOB)*
- *Oslobođenje zemlje, bratstvo i jedinstvo, najznačajnije tekovine NOB-a*³¹

Letimičnim pregledom naslova navedenih tema možemo uočiti kako je nastavni plan usmjeren k ideološkim okvirima. U svakoj temi se veličaju narodi Jugoslavije te Josip Broz. Iako je patriotizam sastavni dio obrazovanja koji potiče privrženost svome narodu i domovini te pozitivan stav prema drugim narodima bitno je učiniti odmak od pokušaja nametanja trenutno prevladavajućih političkih stavova učenicima.³² Pokušaj nametanja političkih stavova vidljiv je kroz same naslove povijesnih tema tokom osamdesetih godina. Isto je, bilo prisutno i u udžbenicima pisanima tokom devedesetih godina.

Iz pregleda samih naslova koji sadrže pojmove poput *fašistički, okupator, NOB* se može zaključiti kako nastavni plan, a potom i program te naravno udžbenik nije prilagođen uzrastu kojem je namijenjen.

Kako bih zornije prikazala upute propisane gore navedenim planom i programom za primjer sam željela koristiti dva udžbenika za predmet *Priroda i društvo*, za treći i za četvrti razred. No, s obzirom da udžbenik iz navedenog perioda za treći razred osnovne škole nisam uspjela pronaći, za analizu povijesnih tema sukladno ovom planu i programu sam upotrijebila radnu bilježnicu autora Dorofejeva i Mažuran izdanom pod nazivom *U mom zavičaju: radna bilježnica za prirodu i društvo u trećim razredima osnovne škole*, u izdanju Školske knjige iz 1987. godine.

³¹ Ibidem, str. 61.-63.

³² Vukasović, Ante. *Pedagogija*. Zagreb, 1991., str. 140.-141.

U ovoj radnoj bilježnici svega je nekoliko strana posvećeno povijesnim temama. Za razliku od očekivanog, tu nema ponavljanja naučenog, odgovaranja na pitanja, crtanja, dopunjavanja i slično već učenici većinom moraju pisati kratke sastavke na temu. Prvi takav primjer je *Prošlost moga zavičaja* gdje učenik mora napisati što je saznao o svome zavičaju i njegovim istaknutim ljudima.³³ Učenik je, dakle, morao uložiti vlastiti napor kako bi se posvetio istraživanju svoga zavičaja i njegovim istaknutim ljudima.

Idući sastavak se trebao odnositi na temu *Drug Tito u borbi protiv nepravde i fašističkih osvajača*. Nakon kratkog teksta u kojem se nabrajaju zasluge i uspjesi Josipa Broza Tita govori se o njegovoj neprikosnovenoj ličnosti koja je donijela mnoge uspjehe narodima Jugoslavije (*Zasluge druga Tita za sve naše narode i narodnosti neprolazne su*).³⁴ Način na koji je predviđeno pisanje navedenog sastavka nimalo ne potiče na razmišljanje, istraživanje ili razumijevanje već potiče pukom nabranje Brozovih zasluga.

U temi *Dani narodnooslobodilačke borbe u tvome zavičaju* učenici moraju odgovoriti na niz pitanja, no neovisno o naučenom iz udžbenika već u razgovoru s drugima. Pitanja koja se javljaju odnose se na borbe partizanskih redova s neprijateljima, prilikom čega učenik mora objasniti tko su bili neprijatelji, gdje se u njegovom zavičaju ratovalo te tko je sudjelovao u borbama.³⁵

S obzirom da se sve gore navedene teme odnose na učenike trećih razreda osnovne škole, uzrasta od 9 godina, čiji razvoj ovisi o školi i njenom utjecaju, mogu zaključiti kako je nastava kao i napuci u radnoj bilježnici bila namijenjena promicanju prevladavajućih političkih uvjerenja, koja imaju prioritet u odnosu na pedagoška pitanja.

Kultura sjećanja³⁶ koja je naglašena u udžbenicima *Prirode i društva* se ističe u temi koja se odnosi na spomenike NOB-a. U navedenoj temi učeniku je bilo zadano u svom zavičaju

³³ Dorofejev. Velimir, Mažuran, Ive. *U mom zavičaju; radna bilježnica za prirodu i društvo u trećim razredima osnovne škole*. Zagreb, 1987., str. 54

³⁴ Ibidem, str. 55.

³⁵ Ibidem, str. 56

³⁶ Kultura sjećanja se koristi kako bi se mogli upoznati s politikama sjećanja, obilježavati mjesta stradanja u našoj zemlji, regiji kao susjednim državama. Osim toga potiče dijalog o zločinima te u krajnjem slučaju može sprječavati interpretaciju istih u cilju političkih manipulacija te poticanje novog nasilja.

pronaći spomenike koji se odnose na pale borce te opisati na što ga ti spomenici podsjećaju (na koje događaje).³⁷

Posljednja tema u radnoj bilježnici se odnosi na temu *Dani koje slavimo i pamtimo*. Uz svaki pojedini navedeni praznik (Dan republike, Dan armije, Dan žena, Prvi maj, Dan Mladosti, Dan boraca, Dan ustanka naroda Hrvatske, Dan oslobođenja tvoga grada ili mjesta) naveden je i datum kada se isti slavi, a učenikova dužnost je bila navesti kako on slavi svaki od njih.³⁸

Iako je u suštini zamisao o ovoj radnoj bilježnici bila dobra jer su autori željeli proširiti znanje učenika na način da ima povijesne teme približe svakodnevnom životu, pisanje sastavaka, traženje poznatih boraca u svom zavičaju i slično je, mom mišljenju, prilično zamorno učenicima trećih razreda. Pod pretpostavkom da je većinu odgovora na ova pitanja (pod uvjetom da su bila zadana za domaću zadaću) rješavao roditelj, velika korist od nje nije dobivena.

Moram naglasiti da je ova radna bilježnica identična radnoj bilježnici izdanoj 1990. godine. Poteškoću izdavanju identičnoj radnoj bilježnici nije predstavila ni činjenica je nastavni plan promijenjen, kao i vlast u državi. Svi tekstovi te pitanja postavljena su na način kako bi što bolje utjecala na razvoj političke osviještenost učenika. S obzirom da govorimo o učenicima koji su uzrastom između 8-9 godina, nameće se zaključak o korištenju škole kao političkog instrumenta.³⁹

Tipičan primjer udžbenika za četvrte razrede, napisanog sukladno uputama navedenog nastavnog plana i programa je *Moja domovina*.. Udžbenik je izdan u Zagrebu 1985. godine, autora Velimira Dorofejeva, Ive Mažurana i Ivana De Zana.. Izdavač je bila Školska knjiga.

Na samom početku moram naglasiti kako je, unatoč vrhunskoj ilustrativnoj opremi udžbenika, sam njegov sadržaj vezno za povijesne teme je u potpunosti neprilagođen učenicima četvrtog razreda. Tendencija da se učenike približi socijalističkim idejama rezultirala je teško razumljivim, kompliciranim i često predugačkim tekstovima. Primjere navedenih poteškoća koje se javljaju u udžbenicima ćemo vidjeti dalje u tekstu prilikom obrade povijesnih tema.

³⁷ Ibidem, str. 57.

³⁸ Ibidem, str. 58.

³⁹ Socijalist-pristaše načela socijalizma. Socijalizam je društveno-ekonomska formacija koja čini prijelazno razdoblje iz klasnog društva u besklasno.

Cijeli udžbenik je namijenjen snažnom utjecanju na emocionalnu komponentu učenika s ciljem poticanja jugoslavenskog socijalnog patriotizma. Takav način pisanja je karakterističan i za udžbenike nastale nakon devedesetih godina.

Udžbenik je opremljen nizom ilustracija u boji koje zorno prikazuju sve raznolikosti u SR Hrvatskoj i SFR Jugoslaviji. Ujedno su dodane fotografije svih važnijih ličnosti i događaja kao i gradova.

Gotovo polovica udžbenika sadrži povijesne teme. Čitajući tekstove udžbenika dobila sam dojam kako se čitam udžbenik iz predmeta *Povijest*. Veliki nedostatak ovog udžbenika je što teme, pisane načinom koji učenicima nižih razreda nije razumljiv, nimalo ne izazivaju razumijevanje kod učenika niti ih potiču na daljnje istraživanje. U udžbeniku također nedostaju pitanja za ponavljanje. Strani pojmovi su vrlo jednostavnim rječnikom objašnjeni u tekstu kao što ćemo vidjeti u nastavku, no nisu posebno istaknuti.

Prva povijesna tema koja se u ovom udžbeniku javlja je *Socijalistička republika Hrvatska u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji*. Ista se sastoji od nekoliko jedinica koje se odnose na prošlost zemlje. Prva od navedenih je *Domovina jugoslavenskih naroda i narodnosti*. Zatim *Zastava, grb i himna SR Hrvatske* te treća *Upoznajmo Zagreb-glavni grad SR hrvatske*

Danas učitelji koji žive i predaju u drugim izvan grada Zagreba, imaju mogućnost izdvojiti dio nastavnog sata i posvetiti ga zavičajnim temama.

U prvoj jedinici autori nabrajaju sve narode koji žive u SFRJ, jezike koje govore, novac te nošnje koje su u upotrebi. U drugoj se ukratko objašnjava izgleda zastave (*Zastava se sastoji od tri vodoravno položene trake: crvene, bijele i plave. Na sredini bijelog polja zlatom je optočena crvena petokraka zvijezda koja jednim krakom ulazi u gornju crvenu traku i sa dva kraka. u donju, plavu traku.* Objašnjava se himna (*Vrlo svečana pjesma naziva se himna.*)⁴⁰ Ovakvo, detaljno objašnjenje izgleda zastave ne ostavlja mogućnost za nerazumijevanje teme.

⁴⁰ De Zan, Ivan. Doforejev, Velimir. Mažuran, Ive. *Moja domovina*. Zagreb, 1985., str. 12.

Iduća tema *Naši narodi u prošlosti* se također sastoji od nekoliko jedinica od kojih je prva *Seoba u novu domovinu*. U toj jedinici je stavljen zajednički nazivnik za sve narode Jugoslavije, to jest zajedničko podrijetlo (*...pripadali su velikoj skupini Slavena kojima je na tom prostoru bila pradomovina*) što se kasnije u udžbenicima rijetko može pronaći.⁴¹

U jedinici *U novoj domovini* se spominje osnivanje jake države Hrvata pod vodstvom kralja Tomislava, dok je na karti prikazana Hrvatska u njegovo vrijeme. *Osvojeni, ali nikad pokoreni* je jedinica posvećena turskim osvajanjima na našim područjima. Uvedeni su i se novi pojmovi *uskoci* i *hajduci*. Pojmovi nisu posebno definirani osim što je navedeno kako su *Uskoci i hajduci bili vrlo hrabri ljudi i ratnici*.⁴²

U jedinici koja se odnosi na *Borbu za narodni jezik* se spominje ilirski pokret (*Gaj i njegove pristaše izdaju novine na narodnom jeziku. Taj se pokret naziva ilirskim pokretom jer su njegovi pripadnici sebe zvali Ilircima*).⁴³ Spominju se i grafički prikazuju личности poput Ljudevita Gaja, Ivana Kukuljevića, Ivana Mažuranića, Petra Preradovića...

Zajedničkom borbom do ujedinjena svih naših naroda je tema koja govori o ujedinjenu naroda u Austro-Ugarsku te početku osnivanja Jugoslavije (*Kad je 1914. godine počeo prvi svjetski rat misao o ujedinjenu naših naroda započela se postepeno ostvarivati i do kraja rata 1918. Bila je napokon i ostvarena*).⁴⁴

U temi *Komunistička partija Jugoslavije* autori objašnjavaju kako je došlo do stvaranja partije Jugoslavije, govore o novom boljem socijalističkom društvu te prvi put jasno dolazi do izražaja ideologija i veličanje socijalizma u udžbeniku:

U tom društvu neće biti niti kapitalista, ni veleposjednika, ni izrabljivanja već radnici i seljaci uz vodstvo Komunističke partije sami upravljati i odlučivati o svome životu i svojoj sudbini.⁴⁵

⁴¹ Ibidem, str. 16.

⁴² Ibidem, str. 18.

⁴³ Ibidem, str. 19.

⁴⁴ Ibidem, str. 20.

⁴⁵ Ibidem, str. 22.

Tada autori uvode novog lika u udžbenike Josipa Broza Tita kojeg veličaju *kao prekaljenog borca za radnička prava i komunista.*

Iduća tema je napad *Fašističkih sila na Jugoslaviju* u kojoj se govori o četnicima, ustašama, Anti Paveliću te ih se optužuje kao najgore zločince na području SPRFJ (*Time su ustaše i četnici činili nečuvena zlodjela nad pripadnicima vlastitog i svih naših naroda.*⁴⁶ Tema *Smrt fašizmu- sloboda narodu* je poslužila veličanju partizanskih odreda, angažiranosti Josipa Broza Tita te borbi u velikim bitkama (Sutjeska, Kozara...).

Način pisanja ovih tema je prilikom čitanja iznimno zamoran i ni malo prilagođen uzrastu učenika kojima je namijenjen. Osim što su uvedeni pojmovi popust fašista, Vrhovnog štaba, Narodnooslobodilačke vojske (koji nigdje nisu objašnjeni) u udžbeniku sam pronašla i pojmove koje je učenicima bilo teško pamtit (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske). Dio je posvećen II. Zasedanju AVNOJ-a koje je okarakterizirano kao *ostvarenje svojih stoljetnih želja - za narode Jugoslavije.*⁴⁷ Desant na Drvar, proglašenje Federativne Narodne Republike Jugoslavije te obnova porušene domovine su posljednje teme ove cjeline. Način pisanja je jednak kao i u obradi prethodnih tema. Čitajući dobiva se dojam kako su autori cjelokupni udžbenik napisali ne uzimajući u obzir uzrast te kognitivni razvoj učenika.

Posljednja povijesna cjelina u ovom udžbeniku je *SFR Jugoslavija – socijalistička samoupravna zajednica.*

Na samom se početku objašnjava pojam *socijalistička* (*To znači da u našoj domovini sva prirodna bogatstva, rudnici, tvornice, brodogradilišta, poljoprivredno-industrijski kombinati, ustanove i druga poduzeća pripadaju društvenoj zajednici. To znači da pripadaju radnicima koji u njima rade i s njima upravljaju.*), pojmovi *federativna* (*naša zemlja je savez*), *republika* (*vlast se ne može naslijediti niti prenijeti*). Naglašeno je kako su narodi i narodnosti izabrali Titu za doživotnog predsjednika iako se predsjednik predsjedništva mora birati svake godine. Objašnjava se kako je država dobila ime Jugoslavija jer su u njoj jugoslavenski narodi.⁴⁸

⁴⁶ Ibidem, str. 25.

⁴⁷ Ibidem, str. 31.

⁴⁸ Ibidem, str. 114.

Veličanje Tita je najjasnije u temi *Drug Tito-Velikan našeg doba* u kojem se navodi kako se Tito odlučno i dosljedno suprotstavljao svemu što je slabilo naše narode (*Stalno jačanje i razvijanje naše zemlje, čuvanje bratstva i jedinstva i zajedništva naroda Jugoslavije bili su i ostali Titova briga*).⁴⁹ Zanimljivo je da autori, iako je prošao niz godina od Titove smrti, o njemu pišu kao da je i dalje živ.

Beograd glavni grad naše domovine te *Položaj Jugoslavije u Evropi i svijetu*, *SFR Jugoslavija u borbi za mir i ravnopravne odnose među državama* te *Ujedinjeni narodi* su posljednje teme.

Nakon pregleda udžbenika *Moja domovina* iz 1985. godine autora De Zana, Dorofejeva i Mažurana, mogu zaključiti kako je isti sistematičan, izvrsno kronološki napisan uz mnoštvo grafičkih prikaza. No, udžbenik nikako nije prilagođen uzrastu kojem je namijenjen. Mogao bi se koristiti i u razredima srednjih škola na satovima povijesti. Razlog tomu bi prvenstveno bio nerazumljiv tekst koji ne potiče na razvoj znanja i motivacije kod učenika, a potom i manjak ilustracija.

U kasnijim razdobljima, prvenstveno na prijelazu osamdesetih u devedesete godine dvadesetog stoljeća, pisanje udžbenika se sve više kretalo u smjeru rasterećenja nastavnog sadržaja zbog nemogućnosti učenika da savladaju sve nastavne sadržaje. Unatoč čvrstim nastojanjima da se rasterećenje učenika uvede u osnovno školstvo, u tako kratkom razmaku u izdavanju nastavnih planova velikih, značajnih prekretnica nije moglo biti. Krutost školstva se očituje na načinu pisanja udžbenika nakon izdavanja revidiranog nastavnog plana 1988. godine koji je osmišljen kao konkretniji, precizniji nastavni plan koji je trebalo konkretizirati dobrim nastavnim programom i izvrsnim udžbenicima. No, udžbenici su još jednom podbacili i prikazali koliko su nepotrebno opširno i nerazumljivo pisane povijesne teme u istima. U usporedbi udžbenika i tema koje sadrže iz 1985., 1987. godine te kasnijih izdanja iz 1988., 1989. godine uočiti ćemo kako velikih promjena na žalost, nema.

⁴⁹ Ibidem, str. 116.

3.2. Povijesne teme u udžbenicima Prirode i društva nakon izdavanja nastavnog plana 1988. godine

Godine 1988. dolazi do promjene nastavnog plana i programa. Revidirani nastavni plan i program iz 1988. godine se odlikuje odmakom od rascjepkanosti sustava, sva područja se međusobno povezuju i isprepleću tvoreći tako jedinstvenu obrazovnu cjelinu. Ta cjelina je podijeljena na dva dijela ovisno o uzrastu učenika. Ona koja nas zanima, odnosi se na odgoj i osnovno obrazovanje u koji ulazi i predškolsko obrazovanje

Što se tiče same metodologije, zastupa se linearno obrazovanje, što bi značilo da nema ponavljanja starih znanja naučenih u prethodnim razredima već se ono nadograđuje. Nastavni plan i program se dotiče i djece s ograničenom mentalnom sposobnosti, kako su nazivani učenici s posebnim potrebama, te se uvodi maksimalno individualan program i to sukladno sljedećim stavkama:

- Programi se prilagođavaju ovisno u stupnju mentalne sposobnosti učenika.
- Nastavnike se upoznaje s minimalnim osnovama defektologije.
- Učenicima s posebnim potrebama se osigurava dodatna stručna pomoć defektologa koji rade u okviru škola ili eventualno općina

Samo teški i jako teški slučajevi mentalne ograničenosti⁵⁰ bi se smještali u posebne institucije.⁵¹

Predmet *Priroda i društvo* u ovom nastavnom programu se nalazi između prirodoslovno matematičkog i društvenog programa. Za treće razrede predviđena je satnica od sto pedeset i pet sati, od čega se petnaest sati odnosi na društveno koristan rad, također je za četvrti razred predviđena satnica od sto i pedeset sati od čega je također petnaest sati odvojeno za društveno koristan rad.⁵²

⁵⁰ Stupanj mentalne ograničenosti definira mogućnosti ili nemogućnost učenika za rad u redovnom školstvu.

Slučajevi teške i jako teške mentalne ograničenosti podrazumijevaju osobe s kvocijentom inteligencije 20-34, odnosno ispod 20 čiji razvoj u odrasloj dobi ne prelazi razvoj djeteta u dobi od 8 godina.

⁵¹ *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*. Zagreb, 1988., str 8

⁵² *Ibidem*, str. 9.

S obzirom da je manja satnica predviđena za jednaku količinu gradiva kao i proteklih godina, možemo potvrditi kako je nastavni plan u namjeri rasterećenja učenika u potpunosti podbacio. Kako bi nastavni plan ispunio očekivanja te omogućio rasterećenje učenika bilo je potrebno reducirati ili u potpunosti isključiti pojedine teme. Ujedno, pri pisanju udžbenika bilo je potrebno primijeniti drugačiji pristup, no pri izdavanju udžbenik, kako 1988. godine, tako i u narednim godina, pojavljuje se prepisivanje.

Sukladno uputama u spomenutom nastavnom planu, priroda i društvo služi učenicima u stjecanju slike svijeta općenito. Središnji dio tog predmeta je čovjek, a učenike se uči o organizaciji doma i života rada u domu te o pripadnosti narodnu, narodnosti, SR Hrvatskoj te FDR Jugoslaviji. Cilj nastave *Prirode i društva* je proširiti znanja i iskustva o društvu, prirodi i zavičaju, upoznati razvoj, međusobnu povezanost pojava te postupnim upoznavanjem zakonitosti istih steći osnove marksističkog pogleda na svijet. Ujedno, kao bitan cilj se postavlja razvijanje osjećaja za domoljublje te njegovanje tradicije NOB-a. Na osnovu gore spomenutih ciljeva učenici su trebali steći svijest o potrebi izgradnje socijalističke zajednice te se upoznati s politikom zemlje.⁵³

Revidirani nastavni plan i program za osnovne škole iz 1988. godine je u odnosu na raniji puno sistematičniji, konkretniji te donosi detaljnije upute za nastavnike. No zbog tih jasno postavljenim smjernica, učitelj nije imao mogućnost utjecaja na nastavni proces niti na njegovu prilagodbu ovisno o stupnju kognitivnog razvoja učenika.

No, teme koje je bilo potrebno obraditi nisu bitno drugačije od onih propisanih te već navedenih za nastavni plan iz 1985. godine, iako su proširenog opsega. Samim time, također nema većih promjena u pisanju povijesnih tema, što ćemo uvidjeti u idućih nekoliko stranica, prilikom pregleda udžbenika.

Za analizu sam koristila radnu knjigu autora Dorofejeva i Mažuran istog naslova kao i 1987. godine *U mom zavičaju: radna knjiga za prirodu i društvo u trećem razredu osnovne škole*, kako je propisano nastavnim planom, izdanom 1988. godine.

Moram napomenuti kako radna knjiga za razliku od radne bilježnice ima funkciju udžbenika.

⁵³ Ibidem, str. 12

Na prvi pogled radna knjiga je izvrsna, s mnoštvom grafičkih prikaza u boji koji u potpunosti razbijaju monotonost tekstova te težinu sadržaja. Teme koje je potrebno obraditi su *Snalaženje u vremenu i prostoru, Sadašnjost, prošlost, budućnost, Desetljeće te Stoljeće*.⁵⁴

Način pisanja povijesnih tema, objašnjavanje pojmova kao i grafički prikazi iz udžbenika osamdesetih godina su se kontinuirano obrađivale na isti način i tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Desetljeće i stoljeće u zavičaju te *Preci i potomci* su iduće povijesne teme. U njima se na najjednostavniji način objašnjavaju pojmovi, npr. *preci (Naši roditelji otac i majka, naši djedovi i bake, pradjedovi i prabake tako redom unatrag zovu se jednim imenom precima)*.⁵⁵ uz takav jednostavan rječnik učenici mogu razumjeti temu te na primjerima iz svakodnevnog života naučiti nove pojmove.

Isto tako u temi *Kulturno-povijesni spomenici*, koja je u ovom udžbeniku obrađena na najbolji način u usporedbi s idućim izdanim udžbenicima, se koristi iznimno jednostavan rječnik. Osim što autori jasno i pamtljivo objašnjavaju pojam *kulturno-povijesni spomenici (Sve te građevine, kipove istaknutih ljudi, spomenike revoluciji i NOB-u, spomen ploče i obilježja nazivamo kulturno-povijesni spomenici.)*, ujedno su dodane brojne ilustracije naših najpoznatijih kulturno-povijesnih spomenika (HNK u Zagrebu, Šibenska katedrala, Crkva sv. Marka u Zagrebu...)⁵⁶ Učenicima se daje mogućnost da shvate što to znači *kulturno povijesni spomenik* iako možda nisu imali priliku susresti se s ijednim, bilo na terenskoj nastavi bilo uz obitelj i roditelje.

Posljednja tema je nazvana *Zavičaj u prošlosti i sadašnjosti*. U ovoj temi dolazi do veličanja NOB-a te Josipa Broza Tita, no u puno manjoj mjeri nego u udžbenicima za četvrte razrede. Jednostavan rječnik ponovno omogućava razumijevanje teksta, dok brojne ilustracije ublažuju monotonost teksta.⁵⁷

⁵⁴ Dorofejev, Velimir. Mažuran, Ive. *U mom zavičaju, radna knjiga za prirodu i društvo u trećem razredu osnovne škole*. Zagreb, 1988., str. 29.

⁵⁵ Ibidem, str. 31.

⁵⁶ Ibidem, str. 33

⁵⁷ Ibidem, str. 97.

Povijesne teme završavaju s naslovima *Spomenici revoluciji i NOB-u* te *Dani koje slavimo i pamtimo*. U prvoj temi, osim pukog nabiranja spomenika autori su ponovno upotrijebili brojne ilustracije kako bi pojasnili na što se koji primjer odnosi (spomenik Josipa Broza u Kumrovcu, spomenik na Kozari, spomenik žrtvama fašizma u Jasenovcu...). Druga tema se, kao što je bilo i očekivano, sastoji od nabiranja datuma i naziva najvažnijih praznika.⁵⁸ Svi brojni praznici su bili navedeni prilikom obrade udžbenika za treći razred iz 1985. godine.

Za pregled povijesnih tema u četvrtim razredima osnovne škole nakon izdavanja revidiranog nastavnog plana 1988. godine koristila sam radnu bilježnicu autora Dorofejeva, Mažurana i De Zana pod nazivom *Moja domovina: radna bilježnica za četvrti razred osnovne škole*, u izdanju Školske knjige.

Za razliku od radnih bilježnica za treće razrede, radne bilježnice za četvrti razrede u potpunosti prate nastavni plan i program te su mnogo opširnije i detaljnije s mnoštvom karata i pitanja za ponavljanje.

U prvoj temi koja se naziva *Socijalistička Republika Hrvatska u SFR Jugoslaviji* je potrebno za ponavljanje na karti prikazati glavne gradove socijalističkih republika, autonomnih pokrajina te napisati koji se jezici u pojedinom govore te narodnosti koje žive na području SFR Jugoslavije.⁵⁹ Pojmove poput pokrajine, narodnosti je teško pojasniti učeniku od 10 godina zbog same njihove apstraktnosti. Mogu pretpostaviti kako su učenici u ovom slučaju većinu svoga vremena i napora utrošili za memoriranje mjesta i naroda umjesto za stvarno razumijevanje teme.

Iduće teme su *Zastava, grb i himna SR Hrvatske* te *Naši narodi u prošlosti*. Učenici su pri obradi ovih tema trebali odgovarati na pitanja poput *Tko je napisao pjesmu Hrvatska domovina?*⁶⁰ te pisati o podrijetlu svoga naroda, seobi, o imenu prije dolaska na današnje područje i slično. Na lenti vremena je bilo potrebno odrediti kada je bio dolazak *naših naroda u domovinu*.⁶¹ Iduća tema je bila *U novoj domovini*, također bazirana na ponavljanju gradiva

⁵⁸ Ibidem, str. 98.

⁵⁹ Dorofejev, Velimir. Mažuran, Ive. De Zan, Ivan. *Moja domovina: radna bilježnica za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb, 1988., str.1

⁶⁰ Ibidem, str.4.

⁶¹ Ibidem, str. 6.

uz korištenje karata i odgovarajući na pitanja. Pitanja su bila konkretna, npr. *Koje su naše zemlje i krajeve osvojili Turci? Na kojem je području vladala carska Austrija?*⁶² Na isti su način postavljene i iduće teme *Borba za narodni jezik i ujedinjenje naših naroda, U zajedničkoj državi, Smrt fašizmu – sloboda narodu.*

No, kako u radnoj bilježnici ne bi sve ostalo na ponavljanju i utvrđivanju gradiva kroz pitanja, u posljednjoj temi *Drug Tito-svjetski državnik* se ponavlja gotovo identična parola kao i u radnoj bilježnici za treći razred iz 1987. godine, a glasi *Za sve narode i narodnosti SFR Jugoslavije zasluge druga Tita su neprolazne.*⁶³ Učenik je imao zadatak napisati sastavak o uspjesima Josipa Broza Tita. S obzirom da su učenici identičan zadatak imali i u 3. razredu, možemo zaključiti kako se minimalno razmišljalo o uzrastu učenika, dok je prevladavajući cilj bio naglasiti veličinu ličnosti Josipa Broza.

Unatoč kritikama na radnu bilježnicu, moram primijetiti kako je način pisanja radnih bilježnica i postavljanje tema uvelike bolje koncipiran od preopširnih i zamornih udžbenika koji uz osnovne činjenice, koje se ponavljaju na jednostavan način u radnim bilježnicama, donose mnoštvo patetičnih, domoljubnih i rodoljubnih parola koje u biti ne služe širenju znanja već jačanju nacionalnog ponosa.

Analizom nastavnih planova i programa iz 1985. godine te revidiranog izdanja iz 1988. godine evidentno je kako se škola koristi kao instrument za stvaranje socijalističkih pomladaka, potpuno subjektivnim tekstovima, veličanjem Josipa Broza Tita te same SFRJ. Iako je revidirani nastavni plan znatno sistematičniji, on donosi mnoštvo smjernica za nastavnike što onemogućava inovativnost u provedbi istog. Pregledom tema pisanih po revidiranom nastavnom planu smo vidjeli kako znatnijih promjena nije bilo te kako je isti i dalje bio više političko nego nastavno sredstvo, koje bi učenike trebalo obrazovati i naučiti razmišljati. Sukladno današnjem udžbeničkom standardu udžbenici pisani osamdesetih godina dvadesetog stoljeća nikako ne bi zadovoljili njegove kriterije.

Udžbenik bi u svakom slučaju, kako sam već i navela, trebao zadovoljiti psihološku, pedagošku, lingvističku komponentu te biti pravo nastavno pomagalo, što se propisima iz

⁶² Ibidem, str. 7.

⁶³ Ibidem, str. 57.

navedenih nastavnih planova nikako nije moglo ispuniti. Iako su školska djeca veoma pokretna i radoznala te imaju mogućnost savladavanje velike količine informacija (prvenstveno doživljenih) bitan je način na koji će im biti predložene.⁶⁴ način obrade povijesnih tema u ovom periodu je zaista neprilagođen uzrastu učenika, pretežak i opširan. S obzirom da nigdje nije navedeno na koji način raditi povijesne teme s učenicima s posebnim potrebama, mogu pretpostaviti da se njihovo obrazovanje zanemarivalo s obzirom na teško savladivo gradivo.

⁶⁴ Furlan, Ivan. *Čovjekov psihički razvoj*. Zagreb, 1981., str. 108.

4. NASTAVA PRIRODE I DRUŠTVA OD 1990. DO 1995. GODINE

Kako bismo jasnije prikazali promjene u nastavnom sustavu, nužno je dati sliku o promjena na području današnje Republike Hrvatske koje su se odvile u zadanom vremenskom okviru moga istraživanja.

Naime, današnja Republika Hrvatska je u periodu od 1943. godine do 1991. godine bila u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Predsjednik SFRJ, bez ograničenja mandata, je bio Josip Broz Tito. Nakon Titove smrti 1980. godine u SFRJ se javlja duboka kriza koja krajem 1980., početkom 1990.-ih rezultira raspadom SFRJ. Dana 8. listopada 1991. godine Hrvatska, zajedno sa Slovenijom, proglašava nezavisnost. Raspadom SFRJ te proglašenjem neovisnosti, Hrvatska je dobila novo državno uređenje, demokratsko, s višestranačkim Saborom te Franjom Tuđmanom na mjestu predsjednika.⁶⁵

Nakon Domovinskog rata, dolazi turbulentno razdoblje u koje umire prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, krajem 1999. godine. Na mjesto predsjednika Republike, 2000. godine, dolazi Stjepan Mesić, dok na mjesto premijera stiže Iвица Račan s koalicijskom vladom. Nakon prijevremenih parlamentarnih izbora 2003. godine s mjesta premijera odlazi Iвица Račan te na njegovo mjesto dolazi Ivo Sanader. Promjenom vlasti, dolazi i do promjene ministra znanosti obrazovanja i športa te na to mjesto dolazi Dragan Primorac. Primorca ističem iz razloga što je pod njegovim vodstvom donesena odluka o HNOS-u čime su kulminirale promjene u hrvatskom obrazovnom sustavu.⁶⁶

Nakon višestranačkih izbora u Republici Hrvatskoj 1990. godine i novog ustrojstva Republike Hrvatske kao samostalne demokratske i pravne države, nužne su bile i promjene u obrazovanju. Pokušaj uvođenja promjena je počeo već 1990. godine, dok je prva veća promjena zabilježena 1991. godine.

Prvenstveni cilj je bio deideologizacija osnovne škole, koja se u krajnjem slučaju može nazvati zamjena ideologija, zatim izmjene i dopune Zakona o odgoju i osnovnom obrazovanju te inovacija nastavnog plana i programa osnovne škole. Temeljem Zakona o osnovnom

⁶⁵ Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb, 2008., str. 643-653

⁶⁶ Ibidem, str. 813.-838.

školstvu, ministar prosvjete i kulture Republike Hrvatske Vlatko Pavletić, na prijedlog Zavoda za školstvo, Programskog i Prosudbenog savjeta, donio je odluku o izmjenama i dopunama nastavnog plana i programa za osnovne škole u Republici Hrvatskoj u školskoj godini 1991/92. Time je prestao vrijediti Plan i program odgoja osnovnog obrazovanja usvojen 1982. godine s izmjenama i dopunama, koji se koristio do 1990. godine.

Nastavni plan se odlikuje odmakom od marksističkih ideja, u potpunosti izdvaja hrvatsku povijest od jugoslavenske, no ipak su zadržane pojedine nastavne teme koje se odnose na Jugoslaviju, s obzirom da nije bilo moguće negirati postojanje iste.⁶⁷

Tim novim programom je definirano 14 obveznih nastavnih predmeta, izborni predmeti, izvannastavne aktivnosti, dopunska nastava i dodatni rad. Usporedno s promjenama u nastavnom planu objavljene su promijene u nastavnom programu, a one obuhvaćaju promjene koje izlaze iz izmjena nastavnog plana, kao što su deideologizacija ciljeva i zadaća osnovnih programskih sadržaja i nastave, rasterećenje programskih sadržaja, izmjene programskih sadržaja. Prijedloge i promjene nastavnog plana utvrdio je programski savjet ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske 23. svibnja 1991. godine i prosudbeni savjet 7. i 10. lipnja 1991. godine, a prihvatio ga je i potpisao ministar prosvjete i kulture prof. dr. Vlatko Pavletić 20. lipnja 1991. godine.⁶⁸

Ovaj nastavni plan i program za osnovne škole je imao privremeni karakter. U planu su bili novi modeli osnovnog školovanja te će isti stupiti na snagu uskoro. Nastavni plan i program korišten do 1991. (1990.) godine se pokazao suviše tradicionalan, zaostao za suvremenim i društvenim tokovima. Vrednovanjem istog utvrđena je preopterećenost učenika te preopširnost programskih sadržaja. Usvojenost sadržaja ispitana zadacima objektivnog tipa je pokazala poražavajuće rezultate. Naime, učenici 1.-4. razreda su pokazali usvojenost znanja na razini od 70,7% dok su učenici od 5.-8. razreda znanje usvojili na razini od 63%. Ujedno pokazalo se da je gore spomenuti nastavni plan i program primjeren za 62% učenika dok 32% učenika isti ne može savladati.⁶⁹

⁶⁷ Koren, Snježana. *Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća*. Zagreb, 2003., str. 156

⁶⁸ *Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune)*. Zagreb, lipanj 1991., str. 15.

⁶⁹ *Ibidem*, str 7.-8.

Cilj je dakle bio rasteretiti i prilagoditi nastavni plan i program. Zbog demokratskih promjena kao i potrebe približavanja europskim standardima bilo je potrebno napraviti ključne rezove, što je u manjoj mjeri i izvršeno. U području koje nas zanima, to jest u planu i programu za predmet *Priroda i društvo* prvi korak je bio smanjenje satnice u trećem i četvrtom sa četiri sata tjedno na tri sata tjedno. Samom deideologizacijom nastave u nastavnom programu za *Prirodu i društvo* dogodila se značajna promjena te otvorila mogućnost za uvođenjem novih sadržaja, no ipak teme poput ekologije, globalizacije, porasta broja stanovništva su izostavljene. Uvođenjem rascjepkanosti na epohe omogućilo se bolje razumijevanje povijesnog sadržaja.

Cilj novog programa *Prirode i društva* je bio kod učenika potaknuti interese za spoznavanje zakonitosti u prirodi i društvu, razvijati psihičke funkcije (razmišljanje, povezivanje, razumijevanje, promatranje, izražavanje, propitivanje...). Učenike je trebalo naučiti kako se služiti izvorima, razviti sposobnost snalaženja u vremenu i prostoru, razvijati osjećaj za ekologiju, higijensko-zdravstvene navike, kulturne i radne navike. Na posljetku cilj je formirati moralne vrednote te osjećaj pripadnosti domovini i narodu.

Bitno je naglasiti kako se na prijelazu 80.-ih u 90.-te godine dogodila dakle i promjena državnog uređenja, došlo je do zamjena ideologija, no u usporedbi s temama i jedinicama koje su popisane u nastavnim planovima iz osamdesetih godina vidimo da bitnih promjena nije bilo.⁷⁰ Najistaknutija promjena je vidljiva u reduciranju sadržaja koje je potrebno obraditi što će biti istaknuto prilikom obrade povijesnih tema za četvrte razrede.

U trećem razredu nastavna tema koje nas zanima je *Snalaženje u vremenu i prostoru*, ona se dijelila na jedinice:

- *Sadašnjost, prošlost, budućnost*
- *Desetljeće i stoljeće u zavičaju*
- *Preci, potomci i kulturno povijesni spomenici u zavičaju*

No, u četvrtom razredu promjene su puno vidljivije, počevši od samih naziva tema i jedinica do načina obrade istih. Nova tema je prvenstveno *Republika Hrvatska - naša domovina*. Ta tema započinje s geografskim smještajem to jest kartom Republike Hrvatske, geografskim

⁷⁰ Ibidem, str. 136.

cjelinama i njihovim posebnostima, međusobnom prometnom povezanosti. Zatim se prelazi na teme:

- *Narodi i narodnosti u Republici Hrvatskoj*
- *Simboli: zastava, grb i himna RH*
- *Zagreb-glavni grad Republike Hrvatske –metropola*
- *Pred zemljopisnom kartom Jugoslavije*

U temi *Narodi i narodnosti u Republici Hrvatskoj* uvode se potpuno nove jedinice:

- *Dolazak Slavena u naše krajeve.*
- *Tomislav*
- *Turci, uskoci, hajduci*
- *Borba za narodni jezik*
- *Svjetski ratovi i njihovo povijesno značenje*
- *Jugoslavija u drugom svjetskom ratu., poslijeratno razdoblje*
- *Dani koje slavimo i pamtim.*⁷¹

Osim nastavnih tema koje je potrebno obraditi dio nastavnog plana i programa su i teme koje se obavezno moraju izostaviti. Pod naslovom *Izostavljeni i reducirani sadržaji iz sadašnjeg nastavnog plana* sastavljene su upute o načinu predavanja i promjenama u pojedinim temama.

U trećem razredu je naglašeno kako je u potpunosti preuređena tematska cjelina *Izgleđ našeg zavičaja*, iz cjeline *Karta šireg zavičaja i karta SR Hrvatske* je potrebno izostaviti kartu SR Hrvatske, iz tematske cjeline *Širi zavičaj u prošlosti i sadašnjosti* su izostavljeni slijedeći sadržaji: *Slike iz prošlosti domovine, Zavičaj u NOB-u, Borba protiv okupatora: dani ustanka, dani borbe, dani oslobođenja, Drug Tito u borbi za radnička prava: Tito u borbi za slobodu, za bratstvo i jedinstvo te ravnopravnost naših naroda i narodnosti; Heroji; pioniri u ratu; spomenici NOB-a. Dani koje slavimo i pamtim.*

U četvrtom razredu je preuređena cijela tema *Socijalistička republika Hrvatska u SFR Jugoslaviji*. Iz navedene teme je izostavljeno *SFR Jugoslavija – domovina jugoslavenskih*

⁷¹ Ibidem, str. 138.

naroda i narodnosti. Socijalističke republike i autonomne pokrajine u SFR Jugoslaviji. Položaj SR Hrvatske u SR Jugoslaviji. Sadržaj teme *Naši narod u prošlosti* su bitno reducirani. U potpunosti se izostavlja sadržaj teme *SFR Jugoslavija- socijalistička samoupravna zajednica.*⁷²

Razlika između načina pisanja povijesnih tema u nastavnim pomagalicama u periodu od 1987. te 1990. godine kada je došlo do smjene vlasti i promjene nastavnih planova nije bilo. Godine 1990. je izdano sedmo izdanje radne bilježnice *U mom zavičaju: radna bilježnica za prirodu i društvo u trećim razredima osnovne škole*, u izdanju Školske knjige iz 1987. godine te korišteno u nastavi unatoč promijenjenom nastavnom planu i programu. Isto je i s povijesnim temama za četvrte razrede. Čitanke za četvrti razred autora Ive Mažuran, Velimira Dorofejeva te Ivana De Zana iz 1988. i 1990. godine se u suštini ničime ne razlikuju. Kada govorim o minimalnim promjenama u udžbenicima početkom devedesetih godina te prepisivanju među autorima, moram naglasiti kako se 1991. godine povela rasprava o udžbeniku *Moja domovina 4*, u kojem je na karti Republike Hrvatske izdvojena Baranja. Autori su se pravdali kako je izgled karte poticao još iz ranijeg perioda, no kako na isti nitko nije reagirao te je karta preslikana u udžbenik 1991. godine. Otegotna okolnost je bila okupacija Baranje u trenutku izdavanja udžbenika.⁷³

Osim formata, ilustracija, autora, identične su i teme kao i način pisanja istih. Jedina razlika je što se na kraju čitanke iz 1990. godine svi tekstovi (*Snaga jugoslavije, Pjesma o Titu, Na putovima mira i Čuvari naših granica*) u cjelini *SFR Jugoslavija – socijalistička, samoupravna zajednica* ne obrađuju, već su preostali samo tekstovi *Čuvari naših granica* te *Na putovima mira*). Isto tako promijenjen je naslov cjeline u SFR Jugoslavija.

Pokušaji nadležnih državnih institucija kojima se željelo krenuti prema modernizaciji hrvatskog školstva su u većini slučajeva podbacili. Svaki pokušaj reduciranja školskih sadržaja je bio mrtvo slovo na papiru te nije proveden kroz pisanje udžbenika. Autori udžbenika, koji se pojavljuju kroz cijelu povijest hrvatskog školstva u periodu od osamdesetih, devedesetih godina te na početku 21. stoljeća pri pisanju udžbenika za predmet *Priroda i društvo* se povode jedni za drugima te se ne usuđuju napraviti odmak od tradicionalnog pisanja udžbenika.

⁷² Ibidem, str. 140.

⁷³ Koren, Snježana. *Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima*. Zagreb, 2007., str. 261.

Činjenica je kako je nemoguće napraviti odmak od kronologije, u recimo četvrtom razredu osnovne škole te nije moguće izostaviti određena povijesna razdoblja, no uzevši u obzir kako će se iste teme učiti u razdoblju od petog do osmog razreda, autorima je bilo omogućeno reduciranje sadržaja u smislu manje količine teksta te pisanja osnovnih podataka za hrvatsku povijest. Smatram kako nije potrebno posebno isticati temu poput Domovinskog rata u trećem razredu osnovne škole, budući da se ista ponovno obrađuje u četvrtom razredu u sklopu teme o putu Republike Hrvatske prema osamostaljenju te ponovno u osmom razredu osnovne škole. Iako se tokom devedesetih u nastavnim planovima naglašava kako se radi na deideologizaciji škole te pomaku prema modernizaciji, no stvarnih promjena u udžbenicima nema.

Ukoliko se redukcijom sadržaja može smatrati izdvajanje gore navedenih tema koje su usko vezane za SFRJ i Josipa Broza Tita, utoliko je isti pokušaj i uspješan. No, ukoliko se redukcijom sadržaja smatra smanjenje opsega nastavnog sadržaja, jednostavnije pisanje tekstova s više zadataka za vježbu i ponavljanje, terensku nastavu te modernije pisanje udžbenika u smislu boljih i preglednijih ilustracija, brojnih primjera, jednostavnih rečenica, u istom su autori navedenih udžbenika u potpunosti podbacili.

Za školsku godinu 1993./1994. bio je izdan novi nastavni plan i program s obzirom da su prijašnjim povećani zahtjevi redovite nastave što se pokazalo neprimjerenim te preopširnim za potrebe većine učenika. Novi nastavni plan i program su ujedno pratili udžbenici, radni priručnici te zahtjevi učitelja i roditelja.

No, naposljetku i dalje je prisutna prevelika količina gradiva koja onemogućava dubinsku obradu te onemogućava bilo kakvu drugu vrstu nastave osim predavačke zbog ograničenog broja sati predviđenog za predmet *Priroda i društvo*.⁷⁴

Kako bi se ponovno pokušalo rasteretiti učenike, prvenstveno je bilo potrebno raščlaniti programske i udžbeničke sadržaje. Manje promjene su unesene u nastavu *Prirode i društva*. Sukladno novom planu i programu, zadaće prirode i društva nisu bitno promijenjene. I dalje se zahtjeva razvijanje zanimanja za spoznavanje zakonitosti o prirodi i društvu, razvoj

⁷⁴ Koren, Snježana. *Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća*. Zagreb, 2003., str. 158.

psihičkih sposobnosti, korištenje različitih izvora znanja, snalaženje u vremenu i prostoru, obogaćivanje rječnika te sjećanje higijensko-zdravstvenih, kulturnih, djelatnih i prometnih navika. Bitno je, naravno, bilo razviti osjećaj za ekologiju, zaštitu prirode te na posljetku razviti osjećaj pripadnosti domovini i narodu.

Novost koju je potrebno uvesti u udžbenike nalazi se pod jedinicom *Hrvatska suverena i samostalna država*. U njoj se obrađuju teme o osamostaljenju Hrvatske, Domovinskom ratu te uključivanjem Hrvatske u međunarodnu zajednicu te potreba isticanja pripadnost Republike Hrvatske zapadnoeuropskim i sredozemnim zemljama, to jest zapadnoj civilizaciji i kršćanskom svijetu. U to je trebalo uključiti najznačajnije demografske pokazatelje i osnovne podatke o znakovlju Republike Hrvatske (grb, zastava i himna).

Povijesne teme se pojavljuju u udžbeniku za treće razrede pod nazivom *Naš zavičaj*, autora Ivana De Zana, Mate Matasa, Vlaste Grdić i Rudolfa Zgombića u izdanju Školske knjige, no nije ih potrebno posebno predstavljati i naglašavati s obzirom da se opet radi o jednakom već predvidivom redosljedju te načinu pisanja kao i do sada unatoč smjernicama novog nastavnog plana. Veća promjena je vidljiva u udžbeniku za četvrti razred.

U cjelini *Snalaženje u vremenu* teme koje su obrađene nazivaju se *Prošlost, sadašnjost, budućnost, Desetljeće, Stoljeće, Preci i potomci, Kulturno povijesni spomenici* te *Ljudi i ratovi*.

U usporedbi s ranijim udžbenicima većih promjena u samim tekstovima, kako sam već i napomenula, nema. Veću promjenu predstavljaju pitanja za ponavljanje te dodatni zadaci. Bitne stavke svake lekcije su obilježene drugom bojom te naslovom *Zapamtimo!*.

U temi *Preci i potomci* se uvodi pojam rodoslovnog stabla te se isti objašnjava grafičkim prikazom.⁷⁵

Tema *Kulturno povijesni spomenici* je obrađena vrlo šturo naspram recimo teme u Dorofejevom udžbeniku iz 1988. godine. Autori navode predugačku definiciju istih (*Kulturno povijesni spomenici svjedoci su naše prošlosti koje su nam ostavili preci kao dokaz*

⁷⁵ De Zan, Ivan. Grdić, Vlasta., Matas, Mate., Zgombić, Rudolf. *Naš zavičaj*. Zagreb, 1994., str. 53.

*kako su živjeli, radili, gradili, zabavljali se. To može biti knjiga, slika, namještaj, nošnja, crkva pa i cijeli grad.)*⁷⁶ Primjera kulturno povijesnih spomenika u ovom udžbeniku nema.

Posljednja povijena tema je *Ljudi i ratovi* u kojoj se kronološki redaju prvi i drugi svjetski rat te Domovinski rat. Kroz niz udžbenika (udžbenici dalje u tekstu iz 1997., 1999., 2004.) se naglašava kako su *ratovi u kojima je sudjelovala Hrvatska bili obrambeni* te kako *naša domovina hrvatska nije nikad vodila besmislene osvajačke ratove.*⁷⁷ Smatram da je takva tema u udžbeniku za treće razrede osnovnih škola potpuno nepotrebna. Autori su naglasak trebali staviti na prilagođavanje udžbenika učeničkom uzrastu te samim time izbjeći temu o ratovima koja je prikladnija za učenike viših razreda. No, način pisanja kao i sama tema su odraz vremena u kojem je udžbenik nastao.

Godine 1994. izdan je udžbenik za učenike četvrtih razreda osnovnih škola pod nazivom *Naša Domovina Hrvatska*, autora Mate Matasa i Franje Medovke. Izdavač je bila Školska knjiga. Na početku su povijesne teme izmiješane s drugima te uklopljene u zemljopisne (recimo *Naša domovina Hrvatska i njezini susjedi, Zastava i grb, hrvatska himna* kao i *Zagreb –glavni grad Hrvatske, upravno i političko središte*). Tek na kraju udžbenika su povijesne teme nizane kronološki počevši s *Hrvatskim kneževinama sve do Nezavisne republike Hrvatske*.

Bitno je naglasiti kako već na sam prvi pogled udžbenik izgleda veoma sistematično te pregledno. Na kraju svake lekcije je kratki sažetak *Naučili smo* u kojem se ponavljaju najvažnije stavke lekcije.

U temi o Zagrebu se jasno ističu sve činjenice o njegovom postanku, objašnjava se postojanje Kaptola i Gradeca, darovanje Zlatne bule te postanak samog grada. Uz Zagreb spominju se i drugi povijesni gradovi Hrvatske (Sisak, Karlovac, Varaždin...).

U cjelini iz *Prošlosti domovine Hrvatske* javlja se niz tema posvećenih njenoj povijesti, počevši s kneževinama. Iako se spominju kneževine nigdje nije definirano što one zbilja jesu. Hrvatski knezovi se nižu jedan za drugim bez posebno naglašenog vremena u koje su živjeli (*Ljudevit Posavski sa svojim hrabrim vojnicima je ratovao protiv Franaka, Knez Trpimir,*

⁷⁶ Ibidem, str. 55.

⁷⁷ Ibidem, str. 56.

*praotac hrvatske dinastije Trpimirovića, bio je vrlo uspješan u borbama protiv moćnog Bizanta. Knez Domagoj u njegovi slavni strijelci odupirali su se Arapima i Mlečanima obranivši Jadransku obalu.)*⁷⁸

Nakon kneževina govori se o kraljevstvu prilikom čega se navodi kako je Tomislav prvi hrvatski kralj. Nakon kratkog opisa uspjeha Tomislava, prikazana je karta Hrvatske u njegovo vrijeme te u vrijeme njegovih nasljednika u 10. stoljeću.

*U zajednici s drugim narodima je iduća tema u kojoj je prvi dio posvećen Hrvatsko-Ugarskoj državi. Naglašava se kako je nakon dolaska Kolomana na vlast hrvatska zadržala svoju autonomiju (Ban i sabor su samostalno odlučivali o najvažnijih hrvatskim pitanjima. Hrvatsku je s ugarskom vezala samo zajednička osoba kralja).*⁷⁹

Hrvatska u Habsburškoj monarhiji je iduća tema u kojoj se ukratko opisuje put Hrvatske do Habsburške Monarhije. (*U želji da pronade jakog zaštitnika od turske opasnosti...*).⁸⁰

Navodi se ujedno kako su habsburški vladari Hrvatskoj željeli oduzeti samostalnost čemu su se odupirali hrvatski velikaši, prvenstveno Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan.

Dubrovačka republika, Istra i Dalmacija u zajedništvu i suparništvu s Mletačkom republikom su iduće dvije teme koje su sve do 2000. godine pisane zasebno u udžbenicima Prirode i društva. U cilju smanjenja obujma gradiva kasnije su te teme izdvojene.

Iduća bitna tema je *Borba za hrvatski književni jezik i samostalnost Hrvatske*. U temi se ističe kako je Ljudevit Gaj otac hrvatskog jezika te kako je (...) *uzeo štokavsko narječje za hrvatski književni jezik. Napisao je i hrvatski pravopis.*⁸¹ Govori se kako su on i njegovi pristaše osnovali čitaonicu koja se zvala Matica ilirska (kasnije Matica hrvatska)⁸². Uvodi se osoba

⁷⁸ Medovka, Franjo. Matas, Mate. *Naša domovina Hrvatska*. Zagreb, 1994., str.72.

⁷⁹ Ibidem, str. 72.

⁸⁰ Ibidem, str. 76.

⁸¹ Ibidem, str. 81.

⁸² Matica hrvatska djeluje od 1842. godine, a najvažniji je i najveći nakladnik knjiga i časopisa u Hrvatskoj. Osim izdavačke djelatnosti Matica hrvatska priređuje obilje najrazličitijih kulturnih i znanstvenih manifestacija;

bana Josipa Jelačića za kojeg se govori kako je napokon odvojio Hrvatsku od Ugarske ukinuo kmetstvo, zaustavio mađarizaciju...⁸³

U temi *Hrvatska u državnoj zajednici s južnoslavenskim narodima* se ukratko opisuje povijest Hrvatske od 1914. godine. Navodi se kako je RH bila u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenca (Kraljevina SHS), zatim kratko Kraljevina Jugoslavija, zatim Nezavisna država Hrvatska (NDH) te kasnije u sklopu SFRJ. Moram napomenuti kako se nigdje navode imena Ante Pavelića te Josipa Broza, što nije slučaj za udžbenike nakon 2005. godine.

Dok su se u udžbenicima do 1990. godine bili veličani komunisti, bratstvo i jedinstvo te jugoslavenske ideje, nakon 1990. godine o njima je slika potpuno promijenjena. Navodi se kako *oni* (komunisti) *nisu dopuštali slobodu vjere i nemilosrdno su progonili svoje protivnike*. Naglašava se kako su Hrvati kao i drugi narodi u Jugoslaviji bili potlačeni od strane Srba koji su težili stvaranju velike Srbije.⁸⁴ *Samostalna, suverena i nezavisna republika Hrvatska* je posljednja tema u ovom udžbeniku. Posvećena je osnivanju samostalne republike Hrvatske prilikom čega su bili prvi demokratski izbori te je uspostavljen prvi višestranački Sabor. Niti u ovom udžbeniku se ne navodi kako je Franjo Tuđman bio prvi hrvatski predsjednik.⁸⁵

predstavljanja knjiga, znanstvene simpozije, okrugle stolove, stručna i znanstvena predavanja i rasprave, koncerte, kazališne predstave

⁸³ Ibidem, str. 82.

⁸⁴ Ibidem, str. 84.

⁸⁵ Ibidem, str. 85.

5. NASTAVA NAKON 1995. DO UVOĐENJA HRVATSKOG NACIONALNOG OBRAZOVNOG STANDARDA

Godine 1995. izdaje se novi, privremeni nastavni plan i program koji je u opticaju sve do 1997. godine kada postoje i službeni. Kao primjer udžbenika pisanih prema navedenom nastavnom planu i programu sam upotrijebila udžbenike *Moj Zavičaj*, udžbenik za treći razred osnovne škole, autora De Zana, Jelića i Omčikusa te *Moja domovina Hrvatska*, udžbenik za četvrti razred osnovne škole, autora De Zana, Jelića, Klarića te Vranješ-Šoljan. Oba udžbenika je izdala Školska knjiga.

U udžbeniku trećih razreda ponovno se javljaju iste povijesne teme kao u prethodnim udžbenicima, *Sadašnjost, prošlost, budućnost. Desetljeće. Stoljeće. Preci i potomci. Kulturno-povijesni spomenici. Domovinski rat*. Osim brojnih ilustracija, u udžbeniku su posebno istaknuti nepoznati pojmovi, pitanja za ponavljanja te pitanja, vježbe i zadaci. Jako mali dio je posvećen temi Kulturno-povijesni spomenici. U istoj nisu posebno istaknuti primjeri kulturno-povijesnih spomenika. U temi Domovinski rat, autori su vremenski odredili trajanje istog te ga definirali kao obrambeni. Tu je iskorištena prilika za pojašnjenje razlike između obrambenog i osvajačkog rata.⁸⁶

Uskoro ćemo vidjeti kako je isti udžbenik ujedno preteča udžbenika iz 1999. godine o kojem ću govoriti nešto kasnije. Pregledom dosadašnjih udžbenika polagano se kristalizira slika o potrebi prepisivanja tekstova te preslikavanja ilustracija među hrvatskim autorima.

Teme koje se javljaju u udžbeniku *Moja domovina Hrvatska* za četvrti razred su *Naša domovina Hrvatska, Iz prošlosti domovine Hrvatske te hrvatska samostalna država*. Udžbenik je pisan na sličan način kao i udžbenik za treći razred, naravno uz puno opširnije tekstove. Nakon svake lekcije autori su ostavili dovoljno prostora za napredne učenike kojima je posvećen dio *Želiš li znati više* te je ujedno navedeno i dovoljno pitanja za ponavljanje.

Iako je udžbenik *Moja domovina Hrvatska* preteča udžbenika iz 2001. godine obrađenog dalje u tekstu (te iz istog razloga sada neću posebno obrađivati povijesne teme iz ovog udžbenika) koristim priliku naglasiti kao su autori razdvajanjem ionako prilično reduciranog teksta

⁸⁶ De Zan, Ivan. Jelić, Tomislav. Omčikus, Milan. *Moj zavičaj*. Zagreb, 1997., str.46.-55.

brojnim ilustracijama, istaknutim pojmovima te pitanjima uspjeli napisati jako dobar udžbenik prilagođen uzrastu učenika. Od velike pomoći učenicima je i pojmovnik s kazalom koji se nalazi na kraju udžbenika.

Bitno je napomenuti kako je Hrvatsko kraljevstvo prvi puta u dosadašnjim obrađenim udžbenicima u mom radu obrađeno na primjeru kralja Tomislava. Ujedno prvi puta, u istraživačkom materijalu, je kralj Tomislav i grafički prikazan. Ukratko i jasnim govorom su opisani njegovi uspjesi (ujedinio državu, proširio granice) te je naglašeno papinsko priznanje njegove vladavine. Jasno su istaknuti i njegovi nasljednici (Petar Krešimir IV. te Dmitar Zvonimir) i njihovi uspjesi.⁸⁷

Minimalne promjene se javljaju u spomenutom nastavnom planu se događaju 1999. godine. Revidirani nastavni plan iz 1999. godine vrijedio je sve do 2003. godine.⁸⁸

Sve promjene koje su navedene u dosadašnjim nastavnim planovima su prvenstveno bile *kozmetičke*. Nekih revolucionarnih promjena nije bilo, isto tako obujam sadržaja se nije promijenio kako se navodi u svakom nastavnom planu kao krajnji cilj.

Iako se radi o petom nastavnom planu izdanom od osnutka Republike Hrvatske, vidljivo je kako nije postignuta zavidna razina razvoja školstva. Ciljevi i sadržaj nastavnog plana su nejasno postavljeni i nedovoljno razrađeni. Iako su se pojavljivali novi udžbenici od autora se tražilo da slijede već postojeće. Nije vidljiva izgradnja tolerancije niti razumijevanja.⁸⁹

Bitna promjena koju sam primijetila se odnosi na planove i programe odgoja i obrazovanja učenika s teškoćama u razvoju. U prethodnim nastavnim planovima i programima je jedino u Planu i programu iz 1991. godine napomenuto da se za učenike s teškoćama u razvoju mora odvojiti 1 sat tjedno, koliko je propisano i za napredne učenike.

Kasnije, godine 1996. je u Glasniku ministarstva obrazovanja i športa, pod temom *Nastava i ostali odgojno-obrazovni oblici rada*, u stavku II., donesena uputa o odgoju i školovanju

⁸⁷ De Zan, Ivan. Klarić, Zoran. Vranješ-Šoljan, Božena. *Moja domovina*. Zagreb, 1998., str. 86.-84.

⁸⁸ Koren, Snježana. *Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća*. Zagreb, 2003. str. 159.

⁸⁹ Ibidem, str. 160.

učenika poteškoćama u razvoju u redovitoj osnovnoj školi, pritom se mislilo i na iznimno darovite učenike kao i na učenike s poteškoćama u razvoju. Propisano je kako će se učenici prije polaska u osnovnu školu testirati te će ovisno o svojim postignućima biti uključeni u potpunu ili djelomičnu nastavu. O istom odlučuju nadležno tijelo uprave županije, to jest grada Zagreba za poslove školstva.⁹⁰

Učenici s navedenim sposobnostima se uključuju u integrirani oblik školovanja (potpuna ili djelomična integracija). U navedeni oblik školovanja uključuju se temeljem rješenja nadležnog tijela uprave županije za poslove školstva. Rješenje se donosi temeljem mišljenja Komisije za utvrđivanje psihofizičkog stanja djece prije upisa u osnovnu školu. Rješenjem se može učenika uputiti i na pedagošku evaluaciju koja je utemeljena propisima i uputama Ministarstva prosvjete i športa.⁹¹

Potpuna integracija⁹² se ostvaruje uključivanjem učenika s teškoćama u razvoju u redovni razredni odjel gdje savladavaju redovne ili prilagođene programe. Uz to se uključuju u još jedan od oblika dodatne defektološke pomoći koju izvodi stručni suradnik-defektolog. U slučaju slabih rezultata učenici od prvog do četvrtog razreda ne ponavljaju razred, a negativne ocjene upućuju jedino na promjenu oblika školovanja to jest programa. U razred se mogu uključiti do tri učenika s poteškoćama u razvoju te je u tom slučaju preporučeno da razred ima više od 25 učenika.⁹³

Napominjem kako ne postoji univerzalni prilagođeni program već se svaki sastavlja ovisno o potrebama učenika te se predstavlja i usvaja na učiteljskom vijeću. Sastavlja ga učitelj uz pomoć stručnih suradnika.

⁹⁰ Glasnik Ministarstva prosvjete i športa, broj 4, godina II., Zagreb, 2, travnja 1996. Str 2- 4

⁹¹ Ibidem str 8-9

⁹² Potpuna integracija podrazumijeva redovni program uz individualizirani pristup te je primjeren za učenike s disleksijom, disgrafijom, diskalkulijom, jezičnim teškoćama, hiperaktivnim sindromom, teškoćama vida i sluha, tjelesno invalidnim osobama, djeci s kombiniranim teškoćama itd. te individualizirani odgojno-obrazovni pristup koji je namijenjen učenicima sa smanjenim intelektualnim sposobnostima, iznimno za učenike s teškom pedagoškom zapaštenosti ili socijalno depriviranim. Daje se samo za predmete u kojima učenici ne mogu savladati ni minimum programa razreda koji polaze.

⁹³ Glasnik Ministarstva prosvjete i športa, broj 4, godina II., Zagreb, 2, travnja 1996, str 8

U pravilu prilagođeni program predstavlja smanjenje intenziteta pri izboru nastavnih sadržaja. Karakteristično za prilagođeni program je posebno određenje nastavnih predmeta i sadržaja, razine usvajanja pojedinih nastavnih sadržaja, vremenskih dimenzija za usvajanje pojedinih sadržaja te nastavnih metoda, oblika i sredstava rada. Pri izradi prilagođenih programa najvažnije je utvrditi realnu (trenutnu) razinu učenikovih sposobnosti i znanja temeljem inicijalnog ispitivanja, odrediti godišnji cilj odgoja i obrazovanja te kratkoročni cilj odgoja i obrazovanja. Utvrđuju se učenikove potrebe i načini zadovoljavanja istih, potrebno je utvrditi i opseg do kojeg će učenik sudjelovati u redovnom programu. Potrebno je ujedno odrediti objektivne kriterije sredstva i metode evaluacije ciljeva odgoja i obrazovanja.

Ukoliko se radi o djelomičnoj integraciji⁹⁴, ista se provodi u redovitoj osnovnoj školi za učenike kod kojih je prisutna laka mentalna retardacija. U tom slučaju dio sadržaja se usvaja u matičnom razrednom odjeljenju, dok se drugi odvija u posebnom razrednom odjelu, odnosno odgojno obrazovnoj skupini za učenike s teškoćama u razvoju.

Godine 1999., sukladno novom nastavnom planu, izdan je novi udžbenik za učenike trećih razreda osnovne škole. Izdavač je bio Profil International, dok su se kao autori udružili Mate Matas, Vlasta Grdić i Rudolf Zgombić. Udžbenik je nazvan *Naš zavičaj*. Iako je udžbenik jako pregledan, s mnogo grafički prikaza i ilustracija, istaknutih bitnih pojmova koji se obrađuju, veliki nedostatak je što nema pitanja za ponavljanje niti na početku, niti na kraju lekcije. Isto tako nedostaje pojmovnik s kazalom. Ipak, učenicima koji žele znati više posvećen je mali dio nakon lekcije.

Kao i u prethodnim udžbenicima, autori se strogo drže nizanja cjelina i tema sukladno Nastavnom planu i programu iz 1999. godine. Kao prva tema nalazi se *Prošlost, sadašnjost i budućnost*. Kroz brojne grafičke prikaze i jednostavno pisanje učenicima se objašnjavaju gore navedeni pojmovi. Isti su u tekstu istaknuti tiskanim slovima i crvenom bojom što omogućava brzo i lako snalaženje po lekciji.

⁹⁴Djelomična integracija podrazumijeva uključenost učenika s teškoćama u razvoju, najčešće s lakom mentalnom retardacijom, djelom vremena u razrednom odjelu sa skupinom učenika koji rade prema Nastavnom planu i programu za osnovnu školu te s nastavnikom sudjeluju u predmetima likovne, glazbene, tehničke te tjelesno-zdravstvene kultura, a dio programa svladavaju prema posebnom Okvirnom nastavnom planu i programu za učenike s teškoćama u razvoju, kojega realizira defektolog u posebnom razrednom odjelu, a odnosi se na predmete hrvatskog jezika, matematike i prirode i društva.

U temi *Život desetogodišnjaka* autori objašnjavaju pojam *desetljeća* i to jednom rečenicom *Za tebe će se tada reći da si proživio vrijeme od deset godina koje se zove DESETLJEĆE*. Autori uvode pojam lenta vremena te ju objašnjavaju kao (...) *niz godina slijeva nadesno kao i brojeva crta u matematici*.⁹⁵

U slijedećoj temi nazvanoj *Vrijeme teče*, autori objašnjavaju pojmove *stoljeće* i *tisućljeće*. Pojmovi se povezuju s prethodnom temom i pojmom naučenim u istoj prilici objašnjavanja istih (*stoljeće je vrijeme od 100 godina ili 10 desetljeća*).⁹⁶

Slijedeće dvije teme *Preci i potomci* te *Svjedoci naše bliže i dalje prošlosti* su najbolje obrađene teme u usporedbi s udžbenicima kasnijih izdanja (2001. i 2003.).

Osim izvrsnih grafičkih prikaza ispod kojih su navedena i objašnjenja onog što prikazuju, ilustracija raznih nošnji, plesova, kuća, tramvaja, obiteljskih stabala, spomenika, muzeja itd., izvrsno su objašnjeni pojmovi *preci i potomci*. Iako se u ovoj temi strogo ne definiraju pojmovi poput muzeja, arhiva i slično, pregledom ilustracija učenik ima mogućnost vizualnog predočavanja kakva vrsta ustanove ista jest. Dok se, recimo u istoj temi obrađenoj u udžbenicima iz 2001. i 2003. godine (o čemu ću detaljnije govoriti u nastavku) pojmovi objašnjavaju, no na način koji je učeniku 3. razreda teško shvatiti kakva bi vrsta građevine/ustanove isto trebalo biti.

Na samom kraju udžbenika ponovno se nalazi tema pod nazivom *Ljudi i ratovi*. U toj temi autori pomalo poetično i patetično s velikim domoljubnim zanosom kronološki nižu nazive ratova u Europi (1. i 2. Svjetski rat) i Hrvatskoj (Domovinski rat) te koriste priliku napomenuti kako je Domovinski rat bio obrambeni te *kako Naša domovina Hrvatska nikad nije vodila besmislene osvajačke ratove*.⁹⁷ Podsjećam kako se identična rečenica pojavila i u udžbenicima iz 1994. te 1997. godine.

Uzevši u obzir uzrast učenika trećih razreda osnovnih škola te u usporedbi s ostalim temama u ovom udžbeniku smatram kako su autori nepotrebno i potpuno nejasno iznijeli gore navedenu temu. Naglašavati nacionalnu pripadnost i objasniti pojmove domovine i rata bi bilo

⁹⁵ Grdić, Vlasta. Matas, Mate. Zgombić, Rudolf. *Naš Zavičaj*. Zagreb, 1999., str.59

⁹⁶ Ibidem, str. 60.

⁹⁷ Ibidem. Str. 106.

primjerenije budući da bi se na taj način izgradila podloga za razumijevanje teme Domovinskog rata u višim razredima. Iznimno je teško shvatiti apstraktne pojmove poput *narodnosti, nacionalnosti, domovine* ukoliko nisu dobro pojašnjeni. Ukoliko nejasno postavljenim pojmovima pridodamo govor o obrambenom/osvajačkom ratu, nećemo postići napredak niti razumijevanje kod učenika. Već sam nekoliko puta kroz tekst ponovila kako smatram da temi o Domovinskom ratu, nije mjesto u udžbeniku za treći razred osnovne škole, prvenstveno iz razloga neprilagođenosti uzrastu, zatim neusklađenosti s ostalim mnogo jednostavnijim temama koje se nalaze u udžbenicima za treće razrede te naposljetku činjenici da će se ista tema obrađivati ponovno u četvrtom razredu u sklopu tema o povijesti Republike Hrvatske, na koje je i stavljen naglasak u udžbenicima.

U udžbenicima izdanim u godinama 2001. (*Moj zavičaj*, autora De Zana, Jelića i Omčikusa) te 2003. (*Hrvatski zavičaji*, autora Jelića i Vinković) povijesne teme je pisao Tomislav Jelić te iz navedenoga razloga bitnih promjena u načinu pisanja te iznesenim podacima nije bilo. Način iznošenja tema karakterizira bliskost s učenicom koja se ocrtava u načinu obraćanja učeniku, jednostavnost, logičnost uz mnogo ilustracija, pitanja za vježbanje i ponavljanje. No, dijela koji je posvećen učenicima koji žele znati više nema kao ni zasebno istaknutih bitnih pojmova u lekcijama. Iako se u ta dva udžbenika teme i tekst u istima u potpunosti ponavljaju, moram naglasiti kako je oprema udžbenika iz 2003. godine znatno bogatija. Isto se očitava u mnoštvu ilustracija, pitanja za ponavljanje (vježbe i zadaci), dijela koji se odnosi na naprednije učenika (*Želim znati više*) te do posebno istaknutih i naglašenih pojmova.

Bitna razlika u udžbenicima se ocrtava u činjenici što je u udžbeniku iz 2001. godine i dalje prisutna tema koja se odnosi na Domovinski rat, dok je u udžbeniku iz 2003. godine nema.

U odnosu na udžbenik iz 1999. godine *Naš zavičaj*, tema Domovinskog rata je razrađenija. U istoj je pojašnjeno kada je Hrvatska postala samostalna država. Objašnjavaju se pojmovi *obrambeni rat (Rat u kojem se građani bore da obrane vlastiti život i domovinu (...))* te *osvajački rat (Rat koji je vodio naš neprijatelj zove se osvajački rat.)*⁹⁸ Tko je neprijatelj u ovoj se lekciji ne navodi.

⁹⁸ De Zan, Ivan. Jelić, Tomislav. Omčikus, Milan. *Moj zavičaj*. Zagreb, 2001., str.50.

Kako se osamdesetih godina dvadesetog stoljeća u udžbenicima veličao NOB te sve njegove tekovine i istaknuti borci oko kojih se stvarao svojevrsni kult ličnosti, tako se tokom devedesetih počeo veličati Domovinski rat kao sredstvo kojim je Hrvatska spašena od neprijatelja te kojim je omogućen daljnji razvoj države. Niti u jednom razdoblju i temi se autori nisu dotakli druge strane medalje, niti je isto zatraženo temeljem nastavnog programa. Mogu zaključiti kako se navedenim temama radilo na jačanju nacionalnog ponosa te pripadnosti, tokom osamdesetih jugoslavenskom, a tokom devedesetih hrvatskom narodu.

Kroz godine se promijenio način pristupa učenicima koji odaje jednostavnost i pristupačnost, što odaje pokušaj da se učeniku omogući lakše povezivanje pojmova se najviše ističe u temi *Kulturno povijesni spomenici*. Autor definiranjem pojma omogućava učeniku da automatski povezuje pojmove s predmetima i tako napravi lakšu selekciju vrsti kulturno povijesnih spomenika, npr. *Mnogi vrijedni predmeti čuvaju se u posebno uređenim zgradama koje se zovu muzeji.*⁹⁹ Ipak, s obzirom da u udžbeniku nema niti jedne slike muzeja, arhiva, spomenika, vizualni dojam kod učenika je u potpunosti izostao poglavito ukoliko učenici nisu imali priliku posjetiti neku od navedenih institucija. U udžbeniku iz 2003. godine prikazane su slike nekih spomenika (grobnica bana Josipa Jelačića, crkva sv. Donata...) no ispod slika nije navedeno što pojedina prikazuje.

Teme koje su navedene i u prethodnim udžbenicima nema potrebe posebno predstavljati s obzirom da se u načinu pisanja i iznošenja pojmova ocrtava, usudila bih se reći ponovno prepisivanje među autorima te preslikavanja grafičkih prikaza i ilustracija.

Godine 2004. Alfa je izdala 2. izdanje udžbenika *Hrvatski zavičaji*, gore navedenih autora no pregledom istog nije utvrđena niti jedna promjena koja se odnosi na povijesne teme u odnosu na udžbenik iz 2001. godine.

Udžbenik autora De Zana i Nejmašića, izdan 2004. godine u Školskoj knjizi nazvan *Naš svijet* bio je još jedan u nizu udžbenika u kojem se ne ocrtava maštovitost i inovativnost autora pri obradi povijesnih tema. Uz iste teme, sličan način pisanja te identične ilustracije (ilustracije lenti vremena, kulturnih spomenika, predaka i potomaka) inovativnosti i maštovitost ponovno izostaju.

⁹⁹ Ibidem, str. 51.

Ipak, udžbenik je vizualno sistematičniji i pregledniji te opremljen dodatnim pitanjima za vježbu i ponavljanje. Novi pojmovi su posebno istaknuti.

Minimalne promjene očituju se u temi *Desetljeće* u kojoj se uz pojmove desetljeće i vremenska crta uvodi i pojam vremenska tablica. Ista nije posebno definirana već je autora uveo grafički prikaz iste. Na kraju lekcije je pojasnio kako *vremenski slijed događaja možemo prikazati vremenskom crtom ili vremenskom trakom i vremenskom tablicom desetljeća*.¹⁰⁰

U udžbeniku se također javlja tema *Ljudi i ratovi-Domovinski rat*. Pri obradi ove teme autori uvode pojašnjenje uzroka Domovinskog rata (*Njemu je prethodila pobuna dijela srpskog pučanstva u Hrvatskog. Uz pomoć Jugoslavenske narodne armije, Srbije i Crne Gore htjelo se Hrvatskoj oduzeti dio njenog prostora.*) no zbog, pretpostavljam, reduciranosti sadržaja sam tijek rata nije pojašnjen.¹⁰¹

Cjelokupna tema je, po mom mišljenju, u potpunosti nepotrebno komplicirano i stručno objašnjena za uzrast učenika trećih razreda. Pojmovi poput *Jugoslavenska narodna armija, bojovnici, Ujedinjeni narodi* su strani učenicima trećih razreda te ukoliko nisu objašnjeni (a u ovom udžbeniku nisu) kod učenika ne mogu potaknuti razumijevanja sadržaja već puko učenje na pamet prilikom čega se znanje u najkraćem mogućem vremenu gubi. Smatram da je tema mogla biti konkretnije i kvalitetnije objašnjena u udžbenicima za više razrede.¹⁰²

Za učenike četvrtih razreda, Profil International je 1999. godine izdao udžbenik autora Mate Matasa, Stanka Jukića i Franje Medovke nazvan *Naša domovina Hrvatska*.

Bez ikakvog uvoda autori počinju s povijesnim temama, od kojih su prve hrvatske kneževine, nakon čega se prelazi na kraljevstvo, zajednicu s Ugarskom te Habsburškom monarhijom. Izdvojene su ujedno teme koje se odnose na borbu za hrvatski književni jezik i samostalnost te državnu zajednicu s južnim Slavenima. Osim suhoparnosti i monotonosti teksta, ponovno nisam uočila potrebnu autora da istaknu ili objasne nepoznate pojmove (knez, kneževina, Bizant, Mletačka Republika). Knezovi se spominju kroz tekst u kojem se opisuju njihovi uspjesi: *Knez Trpimir, praotac hrvatske dinastije Trpimirovića, bio je uspješan u borbama*

¹⁰⁰ De Zan, Ivan. Nejašmić, Milan. *Naš svijet*. Zagreb, 2004., str. 43

¹⁰¹ Ibidem., Str. 56

¹⁰² Ibidem, str. 57

*protiv moćnog Bizanta. Knez Domagoj i njegovi slavni strijelci oduprli su se Arapima i Mlečanima obranivši Jadransku obalu. Potkraj 9. stoljeća knez Branimir porazio je Mlečane i prisilo ih na plaćanje danka za slobodnu plovidbu uz hrvatsku obalu.*¹⁰³

Površnost u pisanju ovog udžbenika te obradi povijesnih tema se također očituje i na slijedećim stranicama, prvenstveno prilikom obrade teme *Zajednica s drugim narodima i državama* te u temi *Hrvatska u Habsburškoj monarhiji*. Tekstovi navedenih tema su pisani stručno, kao uvod za školski predmet *Povijest*, no smatram kako sama obrada istih ne potiče nikakvo razmišljanje niti zainteresiranost kod učenika, već ponovno učenje napamet nepoznatih pojmova. Razlog tome je što autori kao osnovni alat koriste kronologiju, nižu godine, ljude i događaje bez povezivanja i objašnjavanja.

Kao što sam već napomenula, ovaj udžbenik obiluje nepoznatim pojmovima, ali i osobama. Tako autori uvode poznate hrvatske ličnosti zaslužne za razne grane nauka (R. Boškovića, J. Klovića, M. Marulića...) no ne navode za koje je područje svaki od njih zaslužan. Navode kako je 1527. godine (...) *austrijski vojvoda iz obitelji Habsburg izabran je za kralja (...)*¹⁰⁴, no nigdje nije navedeno kako se radi o Ferdinandu Habsburškom. Isto tako pišu kako je Josip Jelačić (...) *svojim pismom iz 1848. godine obznanio ukinuće kmetstva (...)*¹⁰⁵ no ne objašnjavaju pojam kmetstva. Takav način pisanja ne omogućava učeniku shvaćanje teme u cijelosti niti stvaranje širine znanja. Ukoliko pojedine pojmove, poput recimo *kmetstva*, učenik ne razumije, malo će mu značiti tvrdnja kako je ban Jelačić isto ukinuo.

Godine 2001. Školska knjiga izdaje udžbenik *Moja domovina Hrvatska* autora Ivana De Zana, Tomislava Jelića, Zorana Klarića te Božene Vranješ-Šoljan. U usporedbi s prethodnim udžbenikom obrada svih tema, pa tako i povijesnih je upotpunjena i unaprijeđena s pojmovnikom te preporučenom dodatnom literaturom. Povijesne teme su podijeljene u dvije cjeline, *Iz prošlosti domovine Hrvatske* te *Naša domovina Hrvatska*. Bitno je napomenuti kako su na prvi pogled teme u udžbeniku puno preglednije, sistematičnije te jasnije obrađene, s istaknutim nepoznatim pojmovima, pitanjima te dodatkom *Želiš li znati više*.

¹⁰³ Jukić, Stanko. Medovka, Franjo. Matas, Mate. *Naša domovina Hrvatska*. Zagreb, 1999., str.63.-64.

¹⁰⁴ Ibidem, str. 68.

¹⁰⁵ Ibidem, str. 71.

Autorica kao uvod u povijesne teme vezane za prošlost Hrvatske objašnjava dolazak Hrvata na današnje područje, jasno datira te navodi na koji način je zemlja bila podijeljena. Ujedno navodi kako su Hrvati bili kršćani, dok u prethodnom udžbeniku nije bilo govora o istom.¹⁰⁶

U temi hrvatske kneževine, datirano je stoljeće stvaranja istih, navodi prvog kneza te sjedište iste (*Hrvatske kneževine stvorene su početkom 9. Stoljeća. Borna je bio prvi poznati hrvatski knez. Hrvatske kneževine čije je središte bilo u Lici (...).*¹⁰⁷ Pojam *knez* objašnjen je na kraju udžbenika u pojmovniku s kazalom (*knez-feudalna titula, po hijerarhiji odmah ispod kralja.*)¹⁰⁸

Kronološki, no jasno i sažeto su dalje nizani bitni događaji iz Hrvatske prošlosti (savez s Arpadovićima 1102. godine kada je vladar postao Koloman, uzroci i posljedice povezivanja s Habsburgovcima 1527. godine kada je osoba vladara bio Ferdinand Habsburški, sudbina Šubić-Zrinskih te Frankopana). Sažeto i jasno, bez suvišnih detalja no uz grafičke prikaze obrađeni su svi najvažniji događaji u hrvatskoj povijesti.

Obrada povijesnih tema za četvrti razred je zaokružena *temom Hrvatska u svjetskim ratovima i jugoslavenskoj zajednici te Težak put do samostalnosti*. Kao i u prethodnim udžbenicima, i u ovom je u potpunosti negirano postojanje Josipa Broza Tita.

U potonjoj temi se gori o Franji Tuđmanu kao prvom hrvatskom predsjedniku, dok u dosadašnjim udžbenicima nije spomenut.

Godine 2003. u Školskoj knjizi je izdan udžbenik *Naš svijet 4*, autora Ivana De Zana, Nejašmića te Vranješ-Šoljan. Pri obradi povijesnih tema bitne promjene nije bilo. Javlja se jednak pristup, tekstovi i grafički prikazi kao i u prethodno obrađenom udžbeniku.

Nakon analize udžbenika do 2004. godine koristim priliku napraviti kratki rezime dosadašnjih promjena uz dodatak smjernica dobivenih u razgovoru s učiteljicom razredne nastave, Danielom Kovaček. Naime, vidljivo je kako veoma dugi period u hrvatskom školstvu nije bilo

¹⁰⁶ De, Zan, Ivan, Jelić, Tomislav, Klarić, Zoran. Vranješ-Šoljan, Božena. *Moja domovina Hrvatska*. Zagreb, 2001., str. 23.

¹⁰⁷ Ibidem, str. 25

¹⁰⁸ Ibidem, str. 96.

moguće napraviti drastični raskorak te veliku promjenu u načinu pisanja prvenstveno nastavnih planove, zatim udžbenika što je rezultiralo veoma opsežnim količinama gradiva koje su učenici morali usvojiti. U intervjuu s učiteljicom razredne nastave u osnovnoj školi Vukomerec, Danielom Kovaček, kojeg prilažem kao dodatak ovom diplomskom radu, sam utvrdila nekoliko ključnih odrednica u hrvatskom školstvu.

Krutost hrvatskog obrazovanja se prvenstveno očituje u samom izdavanju udžbenika koja se očituje u primjeru prevlasti Školske knjige kao uopćenog izdavača udžbenika za osnovne škole. Tek su nakon 1994. godine u moguću odabir su došli i drugi izdavači poput *Profila Interacionala* i *Alfe*.

Što se tiče samih povijesnih tema, intervjuom je potvrđena je moja pretpostavka kako su iste pisane na način koji učenicima toga uzrasta nije nimalo blizak. Učenicima trećih razreda savladati gradivo koje se sastoji od jednostavnih pojmova poput preci i potomci, stoljeće, desetljeće nije teško dok se prava poteškoća javlja prilikom obrade teme *Kulturno povijesni spomenici*, prvenstveno iz razloga što s ograničenim budžetima i osobljem učitelji vrlo često nisu u mogućnosti kroz terensku nastavu učenicima na primjerima pokazati pravo značenje kulturno-povijesnih spomenika. Unatoč prethodno navedenome te iako isto nije definirano nastavnim planovima škole same organiziraju terensku nastavu za učenike trećih razreda koja je posvećena posjetima muzejima (prvenstveno Muzeju grada Zagreba s obzirom da se na taj način može spojiti zavičajna tema o gradu Zagrebu s povijesnom temom *Kulturno povijesni spomenici*) uz potporu roditelja.

Za četvrte razrede po mom mišljenju, a i po mišljenju učiteljice Kovaček, povijesne teme su potpuno neprilagođene. Iako je Nastavnim planom predviđeno učenje povijesnih tema čiji se kronološki opseg sastoji od desetak stoljeća, u praksi takav način učenja nije pogodan za učenike četvrtih razreda. Razina zainteresiranosti učenika za isto je minimalna te se veća zainteresiranost javlja kod dječaka, manje kod djevojčica. Teme poput kneževstva, kraljevstva, unija s ostalim monarhijama su manje interesantne u usporedbi sa svjetskim ratovima i domovinskim ratom. Veći interes se javlja kod učenika koji od kuće donose barem minimalno predznanje te kod iznimno nadarenih učenika. Kako bi se teme prilagodile svim učenicima, učiteljica Kovaček se služi raznim prezentacijama, dodatnim listićima za učenje te naravno dodatnom literaturom, što bi trebala biti praksa u nastavi svih učitelja. Smatram kako je poučavanje navedenih povijesnih tema postalo mnogo jednostavnije nakon devedesetih

godina s obzirom da učitelji, a i učenici, imaju mogućnost korištenja multimedijalnih pomagala poput Power Point prezentacija, u kojima mogu prikazati sve ono što udžbeniku nedostaje. Tu prvenstveno mislim na ilustrativni dio. Isto tako sami učenici, uz pomoć tehnologije i interneta sami ili uz pomoć roditelja imaju mogućnost pretraživanja svih nepoznatih pojmova, osoba, događaja, institucija i slično. Takva mogućnost učenicima tokom osamdesetih i devedesetih godina nije bila dostupna.

Obveza svakog nastavnika je da bude pažljiv prema svojim učenicima, na isti način kako skrbnik mora biti pažljiv prema svojim šticienicima jer učenici, u jednu ruku učiteljima to i jesu. Pri tome se podrazumijeva kako nastavnik treba prvenstveno u nastavnom procesu misliti na dobrobit svoga učenika te mu omogućiti maksimalni obrazovni uspjeh.¹⁰⁹ Na takav način pristupa moja sugovornica, učiteljica razredne nastave Kovaček u slučaju poučavanja povijesnih tema. Cilj je u potpunosti ispuniti nastavne ciljeve te obraditi predviđene teme, no ujedno je cilj i naučiti učenika stoga nastavne teme u potpunosti prilagođava uzrastu i stupnju kognitivnog razvoja svojih učenika. Što se tiče postizanja ciljeva u obrazovanju, od učenika se zahtjeva zbog prevelikog opsega tema zahtjeva zadovoljavanje minimuma te učenje najopćenitijih pojmova, dok se veći dio ostavlja za više razrede. Sama potreba za reduciranjem opsega gradiva u nastavnim planovima i programima te izdanim udžbenicima nije zadovoljena te učitelji sami odlučuju koliku količinu gradiva učenici moraju obuhvatiti. Za učenike s poteškoćama u razvoju sadržaj gradiva je gotovo nesavladiv te se u cilju polaganja predmeta za iste gradivo minimalizira, kreiraju se ispitni listići s jednostavnijim i općenitijim pitanjima te većim vremenskim periodom pretpostavljenim za rješavanje ispitnog listića.

¹⁰⁹ Gruden, Zdenka. Gruden, Vladimir. *Dijete-škola-roditelj*. Zagreb, 2006. Str. 77.

6. NASTAVA NAKON UVOĐENJA HRVATSKOG NACIONALNOG OBRAZOVNOG STANDARDA

U periodu od 1985. godine do 2005. godine, pokušaj promjene u hrvatskom školskom sustavu se dogodila se 2004. godine. Vođeni tadašnjim ministrom obrazovanja Draganom Primorcem, stručni timovi su radili na uvođenju Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda (HNOS).

Nacionalni obrazovni standard je putokaz (engl. *road map*) za učiteljstvo, učenike, a i roditelje pri ostvarivanju i stalnom poboljšavanju odgoja i obrazovanja. HNOS je temelj i za stvaranje nacionalnog upitnika kao dinamičkog razvojnog dokumenta.¹¹⁰

Ciljevi HNOS-a su bili prvenstveno smanjiti količinu gradiva te temeljiti nastavu na procesu poučavanja. Ono bi trebalo biti usmjereno isključivo prema učeniku. Tom tendencijom je ustanovljena istraživačka nastava.¹¹¹ Osim gore navedenih, ciljevi su ujedno bili pružanje trajnih znanja i umijeća učenicima te sposobnosti kritičkog razmišljanja i rješavanja problema. Na kraju osnovnog obrazovanja učenici bi trebali imati bolje socijalne i radne navike, bolju vezu s okolinom te veću slobodu po pitanju individualnog rada. Jaki je naglasak ujedno i na interdisciplinarnosti.

U cilju provedbe smjernica HNOS-a 2005. godine donesen je *Eksperimentalni nastavni plan i program*. On se provodio u 49 osnovnih škola u Hrvatskoj. Od rujna 2006. godine uveden je u sve osnovne škole u Republici Hrvatskoj. S uvođenjem novog nastavnog plana, provodilo se i stručno usavršavanje svih učitelja i ravnatelja, kao i stručnih suradnika u školama. Usavršavanja na kojima je sudjelovao 1931 djelatnik/ca eksperimentalnih škola te 831 voditelj/ica županijskih stručnih vijeća te ukupno 2762 djelatnika/ca osnovnih škola.¹¹²

¹¹⁰ Primorac, Dragan. *Vodič kroz Hrvatski Nacionalni Obrazovni Standard za osnovnu školu*. Zagreb, 2005., str. 11.

¹¹¹ Istraživačka nastava treba kreirati situacije u kojima se potiču rješenja problema, a prije toga njegovo otkrivanje ili upućivanje na problem. Takvim se radom usmjerava učenik i prema stvaralaštvu. Osnovno obilježje istraživački usmjerene nastave prirode i društva je poticanje učenika na samostalno istraživanje i otkrivanje, samostalno dolaženje do određenih spoznaja, usvajanje određenih prirodno-znanstvenih metoda uz odgovarajuću pomoć učitelja.

¹¹² Primorac, Dragan. *Pregled postignuća 2004.-2007.*, Zagreb, 2007., str. 47-49

Sukladno smjernicama HNOS-a škola je trebala biti model učenja i poučavanja na način da us učenici organizirani u male grupe te da su svi učenici uključeni u oblike nezavisnog učenja ili u različite oblike zajedničkog rada. Umjesto staromodne, predavačke nastave učitelji bi po novom modelu trebali poticati iskustveno učenje. U tom slučaju ciljevi učenja su jasno postavljeni, a učenici su oni koji trebaju samostalno i neposredno objasniti i primijeniti svoja stečena znanja i vještine, kao i sposobnosti. Uvođenjem HNOS-a bi se trebalo ostvariti ni poboljšanja u samom sustavu obrazovanja, od kojih su neka suvremenih pristup učenicima, intenzivan rad s istima, bolje i efikasnije stručno osposobljavanje nastavnika, bolje komunikacija škole i okoline (roditelji, ministarstvo, lokalna zajednica...)¹¹³

Uvođenjem *Plana razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005.-2010.*, Vlada Republike Hrvatske je od dana 9. lipnja 2005. godine počela s promjenama svih razina odgojno-obrazovnog sustava. Cilj istoga je bio prvenstveno podizanje kvalitete odgoja i obrazovanja na svim razinama (predškolska, osnovnoškolska, srednjoškolska te razina visokog obrazovanja). Takav cilj je bilo moguće postići isključivo podizanjem odgoja i obrazovanja na višu razinu prvenstveno rasterećenjem programa te odmakom od tradicionalnog oblika nastave. Prelaskom s tradicionalnog na moderniji sustav, usmjeren prema učeniku usavršile bi se učenike sposobnosti i potrebe. Nastavni plan i program koji bi imao sve gore navedene odlike sastavila su stručna povjerenstva, sastavljena iz redova znanstvenika, sveučilišnih profesora, učitelja i drugih stručnjaka. Zavod za školstvo Republike Hrvatske imao je zadaću stručno osposobiti nastavnike te stručne suradnike, kao i ravnatelje za rad po pravilima HNOS-a.

Učinkovitost novog modela je provjerena eksperimentalnom primjenom eksperimentalnog nastavnog plana za osnovnu školu. Zadaća eksperimentalnog nastavnog programa za osnovne škole je bila provjeriti zasićenost programa određenim sadržajima te raditi na njihovom rasterećenju, ocijeniti učinkovitost novih metoda te modela poučavanja, procijeniti mogućnost rada s nadarenim učenicima, kao i učenicima s posebnim potrebama. Zatim, utvrditi djelotvornost planova i programa izbornih predmeta u odnosu na osnovnu satnicu.

¹¹³ Primorac, Dragan. *Vodič kroz Hrvatski Nacionalni Obrazovni Standard za osnovnu školu*. Zagreb, 2005. , str.

Unatoč detaljnom pojašnjenju o načinu poboljšanja hrvatskog školstva temeljem uvođenja HNOS-a, javile su se i kritike istog. Tako je navedeni kako je HNOS temeljen na nastavnom planu iz 1999. godine, kako zadržavanjem osmogodišnjeg obrazovanja te predmetno-satnom organizacijom nastave ne ispunjava svoje osnovne smjernice. Isto tako, smatrano je kako bi hrvatsko obrazovanje trebalo omogućiti svakom učeniku da se optimalno razvije, što se ne može postići standardizacijom već diversifikacijom nastavnog procesa.¹¹⁴

Program se provodio tokom školske godine 2005./2006. Temeljem eksperimentalnog nastavnog plana i programa nastava predmeta *Priroda i društvo* svedena je na 105 sati godišnje, u trećem i četvrtom razredu.¹¹⁵ Nakon školske godine je utvrđeno kako ciljevi definirani HNOS-om nisu u potpunosti ispunjeni. Za neuspjeh HNOS-a vladajući su se pravdali odbijanjem učitelja da mijenjaju svoje dosadašnje predavačke navike, odbijanjem izdavača u pisanju novih udžbenika sukladno smjericama HNOS-a¹¹⁶, dok se u potpunosti zanemarila (ne)zainteresiranost učenika. Učiteljica Kovaček, u razgovoru za ovaj diplomski rad, je potvrdila kako se s HNOS-om promjene u predavanju u nižim razredima (I-IV) osnovne škole nisu dogodile. Naime, svi naglašeni ciljevi HNOS-a, prvenstveno interdisciplinarnost i angažiranost učenika u nastavnom procesu, su već biti dijelovi nastavnog procesa u nižim razredima osnovne škole.

Budući da sve škole nisu bile dovoljno opremljene (informatička oprema) niti su nastavnici bili dovoljno educirani, a udžbenici promijenjeni, bilo je zaista neutemeljeno očekivat revolucionarne promjene nakon jedne godine od uvođenja HNOS-a.

Sukladno eksperimentalnom nastavnom planu nastava *Prirode i društva* je trebala kod učenika osvijestiti povezanost svih čimbenika koji djeluju u čovjekovom prirodnom i društvenom okuženju. Ujedno, potrebno je razviti snošljivost i otvorenost naspram ljudima, događajima i zamislama.¹¹⁷ Moram naglasiti kako se isto tražilo od nastave Prirode i društva i temeljem ranijih nastavnih planova.

¹¹⁴ Orbanic-Vidululin, Sabina. "*Društvo koje uci*": *Povijesno-društveni aspekti obrazovanja*. Metodčki obzori 2(2007)1, str. 67.

¹¹⁵ Primorac, Dragan. *Eksperimentalni nastavni plan i program za osnovnu školu 2005./2006.* Zagreb, 2005. Str. 10.-13.

¹¹⁶ <http://info.hazu.hr/upload/file/HKO/Stanko%20Popovic.pdf>

¹¹⁷ Ibidem. Str. 258.-261.

Za primjer udžbenika za treći razred osnovne škole sam koristila udžbenik *Naš svijet 3*, autora Ivana De Zana i Ive Nejašmića u izdanju Školske knjige iz 2005. godine. U ovom udžbeniku povijesne teme su podijeljene u dvije cjeline. Jedna se naziva *Snalaženje u vremenu i prostoru*, a druga *Grad nekad i danas*. Svaka od cjelina je podijeljena na niz povijesnih tema, kao u dosadašnjim udžbenicima.

U odnosu na ranije udžbenike tekst u ovom udžbeniku je znatno reduciran. Novi pojmovi su jasno istaknuti drugom bojom. Ujedno na početku svake lekcije se nalazi mali istaknuti kvadratić s naznakom *Razmisli!*, dok se na kraju svake lekcije ujedno nalazi kvadratić s pitanjima, vježbama i zadacima za ponavljanje. Na kraju udžbenika se nalazi pojmovnik s kazalom.

Način pisanja teksta je iznimno jednostavan i pamtljiv, npr. *Vrijeme i događaje koje pratiš i promatraš dok se zbivaju zovemo sadašnjost.*¹¹⁸

Novost je što u tekstu autori učenicima postavljaju potpitanja (npr. *Sjećaš li se nekih događaja iz svoga života? Opiši najljepši svoj doživljaj prije polaska u školu. Opiši svoj polazak u prvi razred. To je tvoja prošlost.*) i time na neki način usmjeravaju i učitelje k interakciji s učenicima čime ih ujedno odmiču od predavačke nastave.¹¹⁹

U temi *Desetljeće* ponovno se pojavljuje grafički prikaz desetogodišnjaka, kao i u svim dosadašnjim udžbenicima. Na taj način autori ponovno pokušavaju pojasniti pojam vremenske trake te desetljeća.

Iduće teme *Stoljeće i tisućljeće* te *Preci i potomci* nisu obrađene znatno drugačije nego u dosadašnjim udžbenicima iz ranijih razdoblja te ih ovom prilikom neću dodatno opisivati.

U temi *Kulturno-povijesni spomenici* autori daju definicije pojmova poput kulturno-povijesni spomenik (*Sve te građevine i predmete jednim imenom nazivamo kulturno-povijesni spomenici.*), muzej (*Posebno uređene zgrade u kojima se čuvaju vrijedni stari predmeti*

¹¹⁸ De Zan, Ivan. Nejašmić, Ivo. *Naš svijet 3*. Zagreb, 2005., str. 54

¹¹⁹ Ibidem, str. 54.

zovemo muzeji.) te arhiv (*U posebno uređenim prostorima u kojima se čuvaju stari i vrijedni dokumenti zovu se arhivi.*)¹²⁰

U kasnijim pitanjima za ponavljanje učenici su dužni napisati gore navedene definicije, navesti kulturno povijesni spomenik svoga zavičaja te posjetiti najbliži zavičajni muzej te napisati kratki izvještaj o istom.

Iako se radi o udžbeniku izdanom 2005. godine, način pisanja te pojašnjavanja povijesnih tema, zaključno s temom o kulturno povijesnim spomenicima je identičan kao i u proteklih 20 godina. No, s minimalnim promjenama poput uvođenja pojmovnika s kazalom, pitanja za vježbu i ponavljanje, udžbenik je približen učenicima kojima je namijenjen.

Tema *Ljudi i ratovi-Domovinski rat* je ponovno jedna od tema za koju smatram da je nepotrebno smještena u treći razred, prvenstveno iz razloga što se u udžbenicima za četvrte razrede u sklopu teme o samostalnosti Republike Hrvatske ista ponovno obrađuje te iz razloga to smatram kako je nepotrebno uz niz novih pojmova i tema nepotrebno učenike tog uzrasta opterećivati pitanjima poput *Što je ratni zločin?*¹²¹

Nova cjelina, koja se u dosadašnjim udžbenicima nije obrađivala jest *Grad-nekad i danas*. U temi *Grad nekad* osim osnovnih pojašnjenja o tome kakvo je idealno mjesto za smještaj grada (blizina izvora vode, prometnica, visinski smještaj) autori u kratkim crtama pojašnjavaju vrijeme i mjesto nastanka današnjih gradova. Navode kako su prvi gradovi nastali u primorju te kako su ih osnovali Grci (*Osnovali su ih Grci prije više od dva tisućljeća. To su Vis (Issa), Stari grad na Hvaru (Pharos), Trogir (Tragurion) i dr.*). Dalje se navodi kako su i Rimljani, osim gradova u primorju, osnivali gradove na području Hrvatske i to u unutrašnjosti (*Osnovali su gradove u unutrašnjosti među kojima su najvažniji Sisak (Siscia), Osijek (Mursa) i Vinkovci (Cibalae)*).¹²² Možemo primijetiti kako su u ovom udžbeniku prvi puta uz moderna imena gradova navedena i antička. Uz pravilan prikaz istih na povijesnom zemljovidu učenicima možemo pokazati izgled današnje Hrvatske u antičkom dobu te pokazati razvoj gradova. Cijela tema u kojoj se govori o razvoju gradova u Republici Hrvatskoj se nalazi na prijelomu između zemljopisnih i povijesnih tema.

¹²⁰ Ibidem, str. 62.

¹²¹ Ibidem, str. 63.

¹²² Ibidem, str. 82.

Autori temu završavaju pojašnjavanjem koji su gradovi osnovani u srednjem vijeku (Varaždin, Križevci i Zagreb) te navodi kako su u to vrijeme nastali i brojni vlastelinski gradovi.

Sama cjelina je jako dobro zamišljena te pruža dovoljan uvid u razvoj gradova na današnjem području. O tome će se učiti opširnije u višim razredima. Od grafički prikaza ovdje je smještena grafika grada Dubrovnika iz 16. stoljeća te lenta vremena na kojoj je prikazan stari, srednji i novi vijek. Uz pomoć modernih nastavnih pomagala, ova tema otvara mogućnost učiteljima da uz pomoć modernih nastavnih pomagala učenicima grafički prikažu izgled starih hrvatskih gradova te njihov razvoj sve do današnjeg izgleda.

Za primjer udžbenika za četvrti razred sam koristila *Zemlja na dlanu*, autorica Jadranke Žderić i Suzane Filipašić, u izdanju Sretne knjige iz 2005. godine.

Na sam prvi pogled udžbenik je znatno drugačije od dosadašnjih obrađenih udžbenika za četvrte razrede osnovnih škola. Prvenstveno je znatno živopisniji, s mnoštvom grafika. No, udžbenik nema pojmovnika, kazala, istaknutih novih pojmova te se u nekim lekcijama dobiva dojam kako su autorice u reducirale sadržaj nauštrb bitnih pojmova vezanih za hrvatsku povijest koji nisu istaknuti u tekstu već se nalaze u dijelu za učenike koji žele znati više.

Za svaku lekciju je na početku istaknut kvadratić za ponavljanje dosada naučenog pod naslovom *Ovo znamo* dok je na kraju svake lekcije naznačen dio za ponavljanje lekcije te dio za učenike koji žele znati više. Taj dio se ujedno naziva *Kutak za povijesni trenutak*.

Prva povijesna tema je *Naša domovina Republika Hrvatska simboli domovine-zastava, grb i himna*. Tu se pojašnjavaju pojmovi poput domovina (*Domovina je zemlja za sve ljude koji su se u njoj rodili i koji u njoj žive. Domovina je zemlja ljudi koji su se u njoj rodili, a sada žive negdje drugdje ili su to njihovi preci (oni su podrijetlom iz Hrvatske)*). Pojašnjenje pojma je, po mome mišljenju, moglo biti puno jednostavnije i razumljivije.¹²³

Već sam govorila o apstraktnim pojmovima koje je iznimno teško razumjeti te bi slijedno navedenoga iste trebalo pojašnjavati što sažetije i jednostavnije. U ovom slučaju je bilo

¹²³ Filipašić, Suzana. Žderić, Jadranka. *Zemlja na dlanu*. Zagreb, 2005., str. 50.

dovoljno reći kako je domovina zemlja u kojoj se čovjek rodi, bez obzira živi li u njoj i dalje ili ne.

Dolazak Hrvata u novu domovinu je iduća povijesna tema. Autorice navode kako su Hrvati na današnje područje došli u sedmom stoljeću, no ne navode od kuda (*U krajeve današnje Hrvatske Hrvati su se doselili u sedmom stoljeću. Nakon duge i naporene seobe, počeli su živjeti na novom području.*).¹²⁴ Ako se već spominje *duga i naporena seoba* bilo bi potrebno pojasniti od kud su Hrvati došli. Na ovaj način se ostavlja učeniku prostor za smišljanje raznih varijanti o dolasku Hrvata na današnje područje. Ukoliko nisu u mogućnosti proučiti, uz eventualnu pomoć roditelja, teorije o dolasku Hrvata na današnje područje te ukoliko autorice ne žele prihvatiti samo jednu moguću teoriju temu se moglo pojasniti na način da se učenicima naglasit kako postoji nekoliko teorija o dolasku Hrvata te kako je uvriježeno mišljenje da su se doselili u 7. stoljeću na naše područje koje bi bilo najbolje dodatno pokazati na karti.

Tema u kojoj se pojašnjava podjela Hrvatske nakon doseljenja novih plemena na Primorsku i Posavsku je jako dobro napisana jer učeniku daje uvid u konkretno područje s obzirom da su iste su prikazane na zemljovidu.¹²⁵

Iduća tema je bila *Dinastija Trpimirovića*. Nakon kratkog teksta u kojem se spominju kneževi Mislav, Trpimir, Domagoj i Branimir, autorice nastavljaju s pisanjem o kralju Tomislavu kojemu je posvećeno svega nekoliko redova u kojima se navodi kako je se proglasio kraljem nakon niza ratnih sukoba. O papinom nazivanju Tomislava kraljem, se govori u dijelu za učenike koji žele znati više (*Iako se ne zna kada je i kako krunjen kralj Tomislav, zna se da ga papa u pismu oslovljava s titulom kralja*). Nakon kratkog teksta o kralju Tomislavu, autorice govore o Petru Krešimiru IV.¹²⁶ Tema o hrvatskim kraljevima je jedna od zanimljivijih tema u udžbenicima *Prirode i društva*. To je prvi puta da se učenici susreću s pojmovima kraljeva na našem području. Isto se može iskoristiti za razvijanje osjećaja ponosa domovinom i njenom povijesti te se ujedno na jako zanimljiv način može napisati tekst o istima uz brojne ilustracije.

¹²⁴ Ibidem, str. 58.

¹²⁵ Ibidem, ste. 59

¹²⁶ Ibidem, str. 61.

Hrvatska priznaje ugarske kraljeve je slijedeća povijesna tema u kojoj se pojašnjava razvoj događaja nakon smrti Dmitra Zvonimira te mađarskih presizanja na vlast u hrvatskoj. Navodi se kako je nakon smrti kralja Petra Svačića na hrvatsko prijestolje došao mađarski kralj Koloman.¹²⁷ Nakon govora o Mađarima, autorice prelaze na Habsburšku monarhiju. Nakon kratkog uvoda u kojem se kako je zbog turskih napada Hrvatsko-ugarska država bila prisiljena pomoć potražiti pomoći kod Habsburške monarhije i to na način su nakon Mohačke bitke 1527. godine Hrvati i Mađari izabrali Ferdinanda Habsburškog za svoga kralja.¹²⁸ U jednoj rečenici se spominje Nikola Šubić Zrinski, no nigdje se ne navodi konkretnije tko je on bio i koja je njegova uloga (*Nikola Šubić Zrinski poginuo je junačkom smrću braneći grad Siget.*)¹²⁹ Zrinsko-Frankopanska urota je ujedno napisana u najkraćim mogućim crtama bez navođenja imena plemića i vladara te uz navođenje samog ishoda, *kralj je saznao za urotu pa su vođe urote bili pogubljeni.*¹³⁰ Imena urotnika se saznaju iz grafike koja se nalazi neposredno ispod teksta te prikazuje Petra Zrinskog i Frana krstu Frankopana. Teme u kojima se govori o bitkama, presizanjima na prijestolje, urotama uvijek izazovu zanimanje učenika ukoliko se dobro obrade. Cijeli dio koji govori o hrvatskoj povijesti od smrti kralja Zvonimira do Zrinsko-Frankopanske urote je mogao biti pisan puno ležernijim tonom, s obilježjima pripovijetke koju je puno lakše razumjeti te zapamtiti, a kasnije naravno i interpretirati. Od iznimno zanimljivih tema, naši autori su kroz cijeli period na koji se moj rad odnosi uspjevali napraviti šturu i zamorne tekstove, ne usuđujući se koristiti legende, kratke priče i anegdote koje bi sav tekst učinile mnogo pristupačnijim.

Na samom početku nove teme koja se naziva *Borba za hrvatski jezik* autorice navode kako su Marija Terezija i Josip II. Hrvatima nametnuli njemački jezik, dok su s druge strane Mađari poticali mađarizaciju čemu su se Hrvati pod vodstvom Ljudevita Gaja suprotstavljali.¹³¹ Navodi se kako je Hrvatski sabor 1847. godine donio odluku o proglašenju hrvatskog jezika službenim i nastavnim jezikom. U usporedbi s dosadašnjim obrađenim temama o hrvatskom jeziku smatram kako je ova, unatoč svojoj reduciranosti, najbolje obrađena tema zbog svoje konkretnosti i bez iznošenja dodatnih potpuno nepotrebnih činjenica. Ono što učenici moraju

¹²⁷ Ibidem, str.62.

¹²⁸ Ibidem, str. 64.

¹²⁹ Ibidem, str.64.

¹³⁰ Ibidem, str. 65.

¹³¹ Ibidem, str. 66

znati, a to je da je Hrvatima nametan drugi jezik kao službeni te da se za službeni hrvatski jezik morala boriti hrvatska inteligencija, je jasno istaknuto.

Put ka osamostaljenju Republike Hrvatske je pretposljednja povijesna tema koja se javlja u ovom udžbeniku, a započinje Prvim svjetskim ratom te završava obnovom Druge Jugoslavije. U tekstu se navodi kratki povijesni pregled događaja koji se ujedno dotiče osnivanje Države SHS 1918. godine, zatim Kraljevine SHS. Pojašnjava se položaj Hrvata u spomenutoj tvorevini te pokušaj Stjepana Radića i njegove Hrvatske seljačke stranke da se odupru nastaloj situaciji.¹³² U dijelu *Kutak za povijesni trenutak* se u kratkim crtama pojašnjava incident na sjednici Narodne skupštine u Beogradu kada je Puniša Račić izvršio atentat na hrvatske zastupnike.¹³³ Kada se govori o Drugom svjetskom ratu spominje se uloga Ante Pavelića i Josipa Broza Tita (*U Drugom svjetskom ratu hrvatski narod se podvojio. Jedne zavodi ustaški pokret na čelu s Antom Pavelićem (...). Protiv takve politike se diže drugi dio Hrvata. Vodi ih Josip Broz Tito i komunisti kojima je bio na čelu.*)¹³⁴ Kada se dolazi do iznimno kompleksnih i teških tema autorice pribjegavaju reduciranju sadržaja, no nauštrb jasnoće teksta. Bitno je istaknuti Svjetske ratove te situaciju u Hrvatskoj u periodu od 1914. godine, no isto se može učiniti na primjerima glavnih aktera toga perioda. Ukratko napisati od kada do kada je trajao svaki pojedini rat, koje su njegove odrednice, opisati ulogu Josipa Broza Tita i Ante Pavelića bez nepotrebnog širenja sadržaja bi bilo sasvim dovoljno za ovaj uzrast. Ukoliko se uz kratke tekstove prilože ilustracije npr. najpoznatijih razrušenih gradova iz 1. i 2. Svjetskog rata (Hirošima, Dresden,..), osoba (vojvoda Franjo Ferdinand, Bismarck, Hitler, Churchill...), korištenog oružja i slično, učenici bi imali puno bolji uvid u tadašnju situaciju.

Hrvatska samostalna država je posljednja povijesna tema u ovom udžbeniku. U njoj se navode prvi izbori iz 1990. godine, pojašnjava se tko je došao na vlast te koja je bila vodeća stranka u državi. Naglašava se ujedno kako je Sabor 1991. godine proglasio nezavisnost i suverenost Republike Hrvatske te kao je Franjo Tuđman bio prvi hrvatski predsjednik.¹³⁵ Dio teme je posvećen i Domovinskom ratu te pojašnjenju kako je isti io rezultat napada Srbije i Crne Gore na Hrvatsku.

¹³² Ibidem, str. 68.

¹³³ Ibidem, str. 69.

¹³⁴ Ibidem, str. 70.

¹³⁵ Ibidem, str. 71.

S obzirom kako su djeci i mladima potrebna relevantna znanja koja će ih dovesti do sposobnost razvijanja kritičkog mišljenja te raznih vještina, prvenstveno vrednovanja informacija te razvijanja kritičkih mišljenja i mogućnosti raspravljanja, potrebno je napisati udžbenik koji će napraviti bazu za razvoj u tim smjerovima. Ukoliko je udžbenik obojen ideološkim bojama, ne možemo očekivati kako će kognitivni razvoj djeteta biti na visokoj razini. Pomak od ideologizacije te tome sukladan način pisanja se nazire tek nakon uvođenja HNOS-a te s izdavanjem novih udžbenika. Analizom prethodnih udžbenika sam utvrdila kako je, iako bitno reducirana, sadržaj povijesnih tema obuhvatio sve najvažnije događaje iz hrvatske i svjetske povijesti te dao dobar uvid u ono to će se učiti u proširenom obliku u višim razredima.

7. ZAKLJUČAK

Analizirajući nastavne planove i programe te pripadajuće udžbenike zadanog vremenskog perioda od 1985.-2005. godine sam utvrdila kako su promjene u hrvatskom školstvu jako spore. Unatoč brojnim pokušajima da definiraju optimalne načine predavanja, naši stručnjaci u tome nisu uspjeli.

Promjene u pisanju udžbenika su dugi niz godina bila neznatne. Ponavljanje istog načina pisanja, prepisivanje među autorima, koje se očituje u gotovo jednakim rečenicama, zanemarivanje promjena državnog uređenja na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godine u udžbenicima, sve su to karakteristike udžbenika kasnih osamdesetih i cijelih devedesetih godina. Manje promjene u sadržajima se javljaju početkom 21. stoljeća, poglavito nakon uvođenja HNOS-a kada autori nastoje svoje udžbenike obogatiti brojnim ilustracijama, bojanjem nepoznatih pojmova, dodatnih potpitanjima za učenike koji žele znati više i pitanjima za ponavljanje, prilikom čega sadržaj udžbenika i dalje ostaje u većini ne promijenjen i opširan.

Poučavanje školske djece se vrši po unaprijed definiranom planu, odobrenom od strane nadležnog Ministarstva. Iako je takav način poučavanja dobar i obuhvaća mnoštvo tema i informacija koje je potrebno prenijeti učeniku, veliki postotak objektivnosti koji se njime postiže, ujedno zanemaruje subjektivnu komponentu. Pod subjektivnim komponentama smatram emocionalni, socijalni i intelektualnu razvoj svakog pojedinog učenika.¹³⁶ Nakon donošenja objektivnog, propisanog plana, učitelji preuzimaju veliki dio tereta u odgoju i obrazovanju s obzirom da sve nastavne teme moraju prilagoditi svojoj veoma zahtjevnoj publici, pa tako i povijesne teme u udžbenicima školskog predmeta *Priroda i društvo*. Pri tome se u većini slučajeva zanemaruje stupanj kognitivnog razvoja djece. Svjesna sam, naravno, kako nisu svi učenici na istom stupnju razvoja te kako je potrebno pisati nastavne planove i udžbenike će biti prilagođeni većini učenika.

Povijesne teme u udžbenicima prirode i društva su neizostavan dio gradiva koji učenici moraju savladati te isto nije toliki problem učenicima trećih razreda, koji su zbog ionako reduciranih tekstova povijesnih tema u mogućnosti brže i bolje savladati predviđeno gradivo.

¹³⁶ Perry, Rosemary. *Teaching practice, A guide for early childhood students*. London, 1997., str. 59.

Prava poteškoća se javlja u četvrtim razredima kada se u reduciranom obliku mora sažeti cijela povijest Hrvata i Republike Hrvatske. Koji dio izostaviti, na koji dio staviti naglasak, pitanja s kojima se autori udžbenika suočavaju već dugi niz godina.

Činjenica je kako učitelji nastavnim sredstvima i strategijama moraju poticati razvoj kompetencija kod učenika, no u svakom slučaju udžbenik je neprikosnoveni čimbenik u nastavnom procesu. Udžbenik trebao biti usmjeren na razvoj učenikovih sposobnosti, a pod tim mislim razumijevanje, mišljenje, načine učenja, snalaženje i slično.

Iako udžbenik svakako treba pratiti nastavni plan, neosporna je činjenica da su nastavni planovi dugi niz godina u Republici Hrvatskoj pratili udžbenike. Potpuno je nevjerojatno kako se u periodu od 20 godina gotovo nitko nije okrenuo kritičkom osvrtu na pisanje udžbenika. Postići obrazovna postignuća¹³⁷ s nekvalitetnim udžbenikom te vremenski ograničenim učiteljem gotovo je nemoguće.

Iznimno je bitno razumjeti školsko dijete te u tome izuzeti isključivo promatranje njegovog školskog uspjeha. Bitna korelacija koja dovodi do visokih/niskih rezultata je korelacija djeteta okoline i roditelja. Naši udžbenici su jedno od niza pomagala temeljem koji pokušavamo od djeteta napraviti učenog čovjeka te mu dočarati svijet u kojem živi. Pisati stručne udžbenike i stručne teme učeniku malo znači ukoliko nismo spremni ili sposobni te teme predstaviti na njemu najpogodniji način.

Kroz materijale i zaključke koje sam iznijela u ovom radu vidimo kako je pisanje povijesnih tema u udžbenicima za predmet *Priroda i društvo* rezultat općenitih shvaćanja o tome što bi učenik trebao znati dok se u većini slučajeva zanemaruje njegov stupanj kognitivnog razvoja. Nije bitno samo napisati udžbenik te isti prodati već od udžbenika napraviti materijal koji će zaista pomoći intelektualnom razvoju djeteta. Konstantno prepisivanje među autorima, kopiranje slika, pitanja, bitnih pojmova ne pomaže učeniku već autoru da proda svoju knjigu.

Moram naglasiti kako je u svim obrađenim udžbenicima prisutna politička komponenta koja karakterizira izraženo jugoslavenstvo do devedesetih, te jaki izraženi hrvatski nacionalni

¹³⁷ Obrazovna su postignuća izravne tvrdnje o tome što želimo da učenik zna, razumije ili bude u mogućnosti činiti nakon određene nastavne teme, programa, stupnja obrazovanja ili nekog odgojno-obrazovnog ciklusa.

ponos nakon devedesetih godina koji je početkom 21. stoljeća nadopunjen idejom o hrvatskoj pripadnosti europskom zapadu te odmakom od europskog istoka.

Slijedno svega navedenoga mogu zaključiti kako je veliki pomak u pisanju udžbenika za predmet *Priroda i društvo* tokom 20 godina izostao. Pri tome moram naglasiti kako su udžbenici za treće razrede osnovne škole mnogo bolje, kvalitetnije i razumljivije pisani u usporedbi s udžbenicima za četvrte razrede koje karakteriziraju monotonost, predugački tekstovi uz mnoštvo apstraktnih pojmova.

U periodu od 20 godina je neprihvatljivo imati potpuno iste udžbenike. Vjerujem kako je svima jasno da je nemoguće promijeniti prošlost, no moguće je promijeniti način pisanja povijesnih tema te na taj način prilagoditi udžbenike uzrastu naših učenika. Ukoliko želimo da se povijest nauči i to znanje ostane te se s godinama nadograđuje moramo pronaći pravi način kako ga prenijeti učenicima, a to je pišući kvalitetne udžbenike.

8. BIBLIOGRAFIJA:

1. Batinić, Štefka. *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*. Anali za povijest odgoja Vol. 2. Zagreb, 2003.
2. Bežen, Ante, Boranić, Borko. Pivac, Josip. Selak, Ante. *Nastavni plan i program osnovnog obrazovanja*. Zagreb, Školske novine, 1985. ste. 10.
3. Bugge, Franz. *Razvojna psihologija Jeana Piageta. O spoznajnom razvoju djeteta*. Jastrebarsko, Naklada Slap, 2002.
4. De Zan, Ivan. Doforej, Velimir. Mažuran, Ive. *Moja domovina*. Zagreb, školska knjiga, 1985. str. 12.
5. Medovka, Franjo. Matas, Mate. *Naša domovina Hrvatska*. Zagreb, Školska knjiga, 1994. str.72.
6. Grdić, Vlasta. Matas, Mate. Zgombić, Rudolf. *Naš Zavičaj*. zagreb, Profil International, 1999., str.
7. De Zan, Ivan. Jelić, Tomislav. Omčikus, Mila. *Moj zavičaj*. Zagreb, Školska knjiga, 2001., str.
8. De Zan, Ivan. Nejašmić, Milan. *Naš svijet*. Zagreb, Školska knjiga, 2004.
9. Jukić, Stanko. Medovka, Franjo. Matas, Mate. *Naša domovina Hrvatska*. Zagreb, Profil International, 1991.
10. De, Zan, Ivan. Jelić, Tomislav, Klarić, Zoran. Vranješ-Šoljan, Božena. *Moja domovina Hrvatska*. Zagreb, Školska knjiga, 2001.
11. Filipašić, Suzana. Žderić, Jadranka. *Zemlja na dlanu*. Zagreb, Sretna knjiga, 2005.
12. Furlan, Ivan. *Čovjekov psihički razvoj*. Školska knjiga, Zagreb, 1981.

13. Gruden, Zdenka. Gruden, Vladimir. *Dijete-škola-roditelj*. Medicinska naklada. Zagreb, 2006.
14. Koren, Snježana. *Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća*. Zagreb, 2003. Povijest u nastavi, 2003. 2.
15. Koren, Snježana. *Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima*. Historijski zbornik, god.60. (2007)
16. Kovačević, Melita. *Psihologija edukacija i razvoj djeteta*. Školske novine, Zagreb, 1991.
17. Munjiza, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek, Grafika tisak, 2009.
18. Orbanic-Vidululin, Sabina. *"Društvo koje uci": Povijesno-društveni aspekti obrazovanja*. Metodicki obzori 2(2007)1
19. Perry, Rosemary, *Teaching practice, A guide for early childhood students*. Routledge, London, 1997.
20. Petrungraro, Stefano. *Pisati povijest iznova*. Srednja Europa, Zagreb, 2009.
21. *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*. Prosvjetni savjet Hrvatske, Savez SIZ-ova odgoja i osnovnog obrazovanja SR Hrvatske, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske, NIRO Školske novine – izvršni izdavač, Zagreb, 1988.
22. Poljak, Vladimir. *Didaktika*. Zagreb, Školska knjiga, 1984.
23. Prokić, Bogoljub, *Udžbenici i nastavna sredstva u teoriji i praksi*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.

24. Primorac, Dragan. *Vodič kroz Hrvatski Nacionalni Obrazovni Standard za osnovnu školu*. Zagreb, Studio International d.o.o, 2005.
25. Primorac, Dragan. *Pregled postignuća 2004.-2007.*, Zagreb, Stega tisak, 2007.
26. Primorac, Dragan. *Eksperimentalni nastavni plan i program za osnovnu školu 2005./2006.* Zagreb, GIPA, 2005.
27. Šušvar, Stipe. *Škola i tvornica*. Školska knjiga, Zagreb. 1977.
28. Vukasović, Ante. *Pedagogija*. Zagreb - poduzeće za izdavački djelatnost. Zagreb, 1991.
29. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2354> (9. lipnja 2013. godine)
30. http://www.azoo.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2526:razine-uenikih-postignua-bloomova-taksonomija-znanja (9. lipnja 2013. godine)
31. <http://www.matica.hr/www/mh2www.nsf/oMatici2?ReadForm> (16. lipnja 2013.godine)

9. PRILOZI

Prikaz povijesnih tema u udžbenicima za treće razrede	
Povijesne teme u periodu od 1985.-1990. godine	Povijesne teme nakon 1990. godine
<i>Snalaženje u vremenu i prostoru</i>	<i>Sadašnjost, prošlost, budućnost</i>
<i>Sadašnjost, prošlost i budućnost</i>	<i>Desetljeće i stoljeće u zavičaju</i>
<i>Desetljeće, stoljeće u zavičaju</i>	<i>Preci, potomci i kulturno povijesni spomenici u zavičaju</i>
<i>Preci, potomci i kulturno povijesni spomenici</i>	
<i>Širi zavičaj u prošlosti i sadašnjosti</i>	

Prikaz povijesnih tema u udžbenicima za četvrte razrede	
<i>Socijalistička Republika Hrvatska u SFR Jugoslaviji</i>	<i>Narodi i narodnosti u Republici Hrvatskoj:</i>
	<i>Dolazak Slavena u naše krajeve.</i>
	<i>Tomislav</i>
	<i>Turci, uskoci, hajduci</i>
	<i>Borba za narodni jezik</i>
	<i>Svjetski ratovi i njihovo povijesno značenje</i>
	<i>Jugoslavija u drugom svjetskom ratu., poslijeratno razdoblje</i>
<i>Dani koje slavimo i pamtim</i>	
<i>Glavni grad SR Hrvatske, Zagreb grad heroj</i>	<i>Simboli: zastava, grb i himna RH</i>
<i>Naši narodi u prošlosti</i>	<i>Zagreb-glavni grad Republike Hrvatske – metropola</i>
<i>KPJ u borbi protiv socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja te fašističke agresije</i>	<i>Pred zemljopisnom kartom Jugoslavije</i>
<i>Jugoslavija u drugom svjetskom ratu, napad fašističkih sila na Jugoslaviju 1941.godine</i>	
<i>Okupacija zemlje, bijeg kralja i vlade</i>	
<i>Naši narodi i narodnosti u borbi protiv okupatora (ustanak, bitka za ranjenike, i slično. Primjeri iz NOB)</i>	
<i>Oslobođenje zemlje, bratstvo i jedinstvo, najznačajnije tekovine NOB-a</i>	

Predviđene satnice za predmet Priroda i društvo:								
RAZRED:	GODINA	1985.	1988.	1991.	1993.	1997.	1999.	2004.
3. razred		155	155*	105	105	105	105	105
4. razred		155	155*	105	105	105	105	105

*Od ukupnog broja od 155 sati 15 sati je previđeno za društveno koristan rad

Primjeri nekih od korištenih udžbenika:

